

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Karolína Knapová

Problematika osobnosti pachatele v kriminologii

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Alena Marešová, Ph.D.

Katedra: Katedra trestního práva

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 2. 5. 2023

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 152 807 znaků včetně mezer.

Karolína Knapová

V Praze dne 2. 5. 2023

Ráda bych poděkovala vedoucí své diplomové práce, PhDr. Aleně Marešové, Ph.D., za její cenné rady, sdílené zkušenosti, ochotu a skvělou komunikaci po celou dobu psaní této práce.

Rovněž bych ráda poděkovala své rodině a partnerovi za neutuchající podporu a trpělivost po dobu mých studií.

Obsah

Úvod	5
1. Vymezení kriminologie a vztah kriminologie k ostatním vědám	7
2. Pachatel trestného činu z pohledu práva a kriminologie	11
2.1 Pojem pachatele v trestním právu hmotném	11
2.2 Pojem pachatele v trestním právu procesním	16
2.3 Pojem pachatele v kriminologii	17
3. Osobnost pachatele a významné faktory formující osobnost pachatele	18
3.1 Biologické faktory a vliv dědičnosti	20
3.1.1 Pohlaví	22
3.1.2 Věk	25
3.2 Psychologické faktory (struktura osobnosti a základní složky osobnosti)	29
3.2.1 Temperament	30
3.2.2 Motivace	34
3.2.3 Postoje	37
3.2.4 Schopnosti a inteligence	38
3.2.5 Sebepojetí, sebevědomí a sebekontrola	42
3.2.6 Charakter	44
3.2.7 Hostilita a agresivita	45
3.2.8 Psychopatologie pachatele se zaměřením na specifické poruchy osobnosti	47
3.3 Sociální faktory	52
3.3.1 Rodina	53
3.3.2 Vliv vrstevníků a přátel	56
3.3.3 Vzdělání a zaměstnání	56
3.3.4 Technologie a média	57
3.4 Vybrané typologie pachatelů	60
3.4.1 Obecné typologie pachatelů	60
3.4.2 Organizovaný a dezorganizovaný pachatel	62
3.4.3 Typologie pachatelů dle Moffitové	63
3.4.4 Typologie pachatelů útočících na život oběti	63
Závěr	65
Seznam zkratk	66
Seznam použitých zdrojů	67
Abstrakt	74
Klíčová slova: pachatel, osobnost, faktory	74
Abstract	75
Key words: offender, personality, factors	75

Úvod

Byť to nemusí být na první pohled zřejmé, nad problematikou osobnosti pachatele se ve svém životě zamýšlel snad každý z nás. Současný svět nás neustále nutí konzumovat informace o spáchaných trestných činech a jejich pachatelích, což nás často vede k úvahám nad bezpečností a mnohdy dokonce i ke strachu o sebe a své blízké. Poté, co na veřejnost vylíknou informace o trýznivém a bezcitném počínání některých pachatelů, si jistě mnozí z nás položili otázku, jak mohlo k takovému činu dojít a co k tak zavrženíhodnému chování pachatele vedlo.

Osobnost pachatele je velmi komplexní fenomén, pro jehož hlubší poznání je potřeba sáhnout především do oborů kriminologie a psychologie. Poznatky o osobnosti pachatele čerpáme z forenzní psychologie či obecně z psychologie osobnosti, která se podrobně zabývá osobností člověka. O kriminologii zase zjednodušeně říkáme, že se jedná o vědní obor zabývající se kriminalitou. Předměty těchto vědeckých disciplín (tedy osobnost člověka a kriminalita) spolu mají mnoho společného; jedná se o multifaktoriální fenomény, na jejichž utváření se podílí nepřehledné množství společných činitelů. Tento jednotící aspekt tak bude východiskem pro diplomovou práci.

Cílem diplomové práce je představit osobnost pachatele jako biopsychosociální fenomén. Přiblíženy budou nejvýznamnější faktory, které působí na osobnost člověka, a které mají značný kriminogenní potenciál. Blíže budou rozebrány biologické, psychologické a sociální determinanty, jež jsou při zkoumání a posuzování osobnosti pachatele klíčové. Jedná se o problematiku velmi širokou, s ohledem na to není mým záměrem obsáhle vyjmenovat a popsat všechny aspekty spojené s osobností pachatele. K tomu by bylo nezbytné rozebrat např. i vývoj teorií o pachateli trestného činu v kriminologii, což však již bylo předmětem mnoha předchozích prací. V této práci se pokusím nastínit nejdůležitější teoretické koncepty či teorie související s osobností pachatele, a to včetně relevantních výzkumů, máme-li je k dispozici.

První kapitola se ve stručnosti zaměřuje na vědeckou disciplínu kriminologie, a to s důrazem na osobnost pachatele. Zabývá se kriminologií jakožto vědou, jejím předmětem, podoborů a vztahem k souvisejícím oborům.

Druhá kapitola popisuje rozdíly mezi pojetím pachatele v trestním právu hmotném (včetně problematiky související s obecnými znaky trestného činu), trestním právu procesním a v kriminologii.

Těžištěm práce je třetí kapitola, která je rozčleněna do čtyř podkapitol. První podkapitola se zabývá vlivem dědičnosti a biologických faktorů (pohlavím a věkem) na utváření osobnosti člověka a kriminalitou s tím spojenou. Hlubší poznání těchto aspektů nám pomáhá pochopit, zda

pachatel disponuje určitými vrozenými vlastnostmi, které jej oproti ostatním jedincům výrazně předurčují ke kriminální dráze, či jak se tyto vlastnosti projevují ve spáchaném skutku. Součástí pojednání o biologických činitelích bude i související specifická kriminalita (kriminalita žen a kriminalita mladistvých). S ohledem na zaměření práce (tzn. osobnost pachatele) je podrobněji rozpracována druhá podkapitola, která se zabývá psychologickými faktory. Sem řadíme základní psychické složky osobnosti člověka (např. temperament, motivace, schopnosti), které se značným způsobem projevují (nejen) kriminálním chováním. Znalosti o struktuře osobnosti a jejich psychických složkách nám umožňují lépe porozumět tomu, co se odehrávalo v mysli pachatele před spácháním činu, při jeho páchání a po spáchání. Třetí část pokrývá důležité sociální faktory ovlivňující kriminalitu (např. rodina, média), tedy podstatné vlivy prostředí, které se notně podepisují na osobnosti pachatele a kriminálním činu. Zajisté sem lze zařadit i vlivy situace (např. stres, provokace), které je však nezbytné posoudit individuálně ve vztahu ke konkrétnímu skutku a pachateli, a tudíž se jimi nebudu v diplomové práci nadále zabývat. Na základě těchto i dalších aspektů lze hledat podobnosti mezi spáchanými skutky a jejich pachateli. Díky společným znakům, které u obdobně spáchaných trestných činů nacházíme, lze vytvářet typologie pachatelů, jež jsou předmětem čtvrté (poslední) podkapitoly. Přestože neexistuje univerzální typologie pro konkrétní druh kriminality, přínos jednotlivých typologií spočívá v možném usuzování na další skutečnosti, které nemusejí být na první pohled zřejmé, ale zpravidla se u daného typu trestné činnosti nacházejí.

Teoretické poznatky o osobnosti pachatele mohou být v praxi zužitkovány po celou dobu (trestního) řízení. Již důkazy na místě činu (výběr místa činu a oběti, způsob spáchání činu, použití zbraně, chování pachatele po činu) mohou ukazovat na důležité psychické vlastnosti pachatele. Ve fázi vyšetřování mohou informace o pachateli vést k zúžení okruhu podezřelých či dokonce k dopadení pachatele. Rovněž mohou být znalosti o pachateli uplatněny i v průběhu jeho výslechu. Při rozhodování o vině a trestu je nezbytné zabývat se motivací pachatele, jeho psychickým stavem a postojem ke spáchanému skutku. Rovněž i po odsouzení je potřeba sledovat dopad uložených trestů a opatření na osobnost pachatele (jakým způsobem pachatel snáší vykonávaný trest, zda pachatel opustil kriminální dráhu nebo naopak recidivuje).

Při posuzování poznatků a pojmů, souvisejících s osobností pachatele, je rovněž vhodné brát v potaz i vzdělání a působiště každého autora či odborníka, který informace prezentuje, neboť v návaznosti na zaměření každého z nich se mohou poznatky navzájem lišit.

V rámci celé diplomové práce budu vycházet z 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10). Na počátku ledna 2022 sice vstoupila v platnost její 11. revize, nicméně v České republice ještě doposud není k dispozici plná česká verze.

1. Vymezení kriminologie a vztah kriminologie k ostatním vědám

Vymezení kriminologie, předmět a funkce kriminologie

Pojem „kriminologie“ vznikl spojením latinského výrazu „crimen“ (zločin) a řeckého výrazu „logos“ (věda). S ohledem na to je možné kriminologii definovat jako vědu o kriminalitě či zločinnosti. Jako první použil pojem kriminologie antropolog Paul Topinard, a to v roce 1879.¹

Již v roce 1885, kdy Raffael Garofalo vydává knihu *Criminologia*, se objevuje rozdílné pojetí zločinu z hlediska právního a sociologického. Podle Garofala existují v každé společnosti takové zločiny, které jsou za zločiny považovány bez ohledu na společenské okolnosti a potřeby (*delicta mala per se*), jako např. vražda či znásilnění. Vedle toho existují zločiny, které jsou za zločiny považované pouze v rámci určité doby či kultury (*delicta mere prohibita*). Obdobně i dnes rozeznáváme **dvojí pojetí kriminality**: juristické (legální) a sociologické.²

Dle Gřivny se v případě legálního pojetí pojem kriminality kryje s tím, co je vytyčeno zákonodárcem (tzn. je obsahem zvláštní části trestního zákoníku), a jedná se tak o pojetí primární, které by mělo být výchozí. Jeho korektivem má být na druhé straně sociologický přístup, který umožňuje kritickou reflexi legálního pojetí kriminality, neboť bere v potaz veškeré sociálně patologické fenomény (např. prostituci, domácí násilí, alkoholismus).³ Oproti němu Jelínek chápe legální kriminalitu jako „*souhrn evidovaných trestných činů spáchaných na určitém území za určitý časový úsek*“, zatímco v sociologickém smyslu zahrnuje i další, sociálně nežádoucí jevy, pro což užívá termín *zločinnost*.⁴ Autoři se tak sice rozcházejí v názoru na legální vymezení kriminality, přesto se shodují na jeho prioritě a výhodách, mezi něž patří určitost nebo jednoznačnost, a to na rozdíl od široce pojatého sociologického chápání. Kriminologie by však neměla rezignovat na zkoumání společensky problematického chování, obzvláště tehdy, jedná-li se o příčiny či doprovodné fenomény trestné činnosti. Přínos sociologického přístupu je patrný i ve třetí kapitole této práce, která se podrobněji zabývá ústředním tématem, a to osobností pachatele. Ta se totiž nemanifestuje nutně pouze kriminálními akty *stricto sensu*, ale i souvisejícími problematickými jevy (např. závislostí na návykových látkách, nezaměstnaností).

Co se týče **předmětu kriminologie** jako vědy, se zřetelem k výše zmíněnému, je žádoucí nezkoumat pouze zločin, ale i další skutečnosti (zejména pachatele, oběť a příčiny vedoucí ke

¹ JELÍNEK, Jiří et al. *Kriminologie*. Praha: Leges, 2021, s. 21.

² GŘIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*. Praha: Wolters Kluwer, 2019, s. 23.

³ *Ibid.*, s. 23-24.

⁴ JELÍNEK, Jiří et al. *Kriminologie*, s. 22.

spáchání zločinu). Můžeme tak uzavřít, že kriminologie je věda o „*kriminalitě, pachatelích, obětech a o její kontrole*“.⁵

Vzhledem k širokému obsahu kriminologie je možné ji rozčlenit dle jejího předmětu na následující **podobory**:

- kriminální fenomenologie (kriminografie) – zaměřující se na popis, strukturu a různé formy kriminality,
- kriminální etiologie – věnující se především příčinám kriminality,
- osobnost pachatele⁶ – zaměřující se na osobnostní charakteristiky a sociodemografické vlivy mající vliv na pachatele,
- viktimologie – zabývající se obětí a jejím vztahem k trestnému činu,
- penologie – zkoumající trestní sankce, jejich ukládání, výkon a působení,
- kontrola kriminality – zahrnující represivní a preventivní strategie směřující k omezení kriminality či alespoň k jejímu udržení na přiměřené úrovni.⁷

Válková ve své publikaci podřazuje osobnost pachatele pod tzv. klinickou kriminologii, kam dále patří i typologie pachatelů. Zároveň mj. podotýká, že členění předmětu kriminologie lze považovat vzhledem k jeho přílišné statickosti za překonané, neboť se zabývá jednotlivými konstrukty izolovaně, a nikoliv v jejich vzájemné souvislosti.⁸

Ve výše uvedeném členění kriminologie dle svého zaměření se však promítají i odlišné **funkce**, které kriminologie plní:

- a) funkce explanační (tj. snaha kriminologie o vědecké vysvětlení jevů a subjektů souvisejících s kriminalitou),
- b) funkce deskriptivní (tj. popis kriminality umožňující naplnění explanační funkce),
- c) funkce predikční (tj. snaha o předvídání kriminálních jevů s cílem zavést účinná preventivní opatření, též označovaná jako kriminologická prognostika),
- d) další funkce (např. funkce systematická nebo definiční).⁹

⁵ GŘIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 25.

⁶ V kriminologii se na rozdíl od trestního práva hmotného či procesního uplatňuje odlišné pojetí pachatele, jakožto aktéra sociálně nežádoucího chování. Blíže srov. kap. 2.

⁷ NOVOTNÝ, Oto, Josef ZAPLETAL, et al. *Kriminologie*. Praha: ASPI - Wolters Kluwer, 2008, s. 22-25.

⁸ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČTA, Jana HULMÁKOVÁ et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 4.

⁹ HOLCR, Květoň. *Kriminologie*. Praha: Leges, 2009, s. 12-13.

Vztah kriminologie k souvisejícím vědám

Kriminologie je **samostatná, společenská a empiricky založená věda** – její poznatky se tudíž opírají o vědecky podložené a přezkoumatelné metody. Vzhledem k tomu, že kriminalita je značně mnohostranný fenomén, je i kriminologie multidisciplinární vědou, která čerpá poznatky z mnoha různých vědních oborů.¹⁰

Kriminologie není jedinou vědou zabývající se fenoménem kriminality. Mezi další, samostatné vědní disciplíny, zaměřující se na zkoumání kriminality (byť s rozdílným cílem a odlišnými metodami), patří trestněprávní věda, kriminalistika a kriminální politika. Souhrnně se tyto vědy označují jako „**kriminální vědy**“ a s kriminologií je pojí nejužší vztah.¹¹

Ve vztahu k **trestnímu právu** se nabízí slavné rčení Jeschecka a Weigenda: „*trestní právo bez kriminologie je slepé, kriminologie bez trestního práva je bezbřehá*“.¹² Trestní právo poskytuje kriminologii legislativní podklad a rámec pro její praktické uplatnění, a to prostřednictvím trestní represe. Kriminologie pak zase svými výzkumy přispívá k účinnému ukládání a výkonu trestněprávních sankcí. **Kriminalistika** je vedle kriminologie druhou neprávní vědou zabývající se kriminalitou. Zaměřuje se na objasňování zákonitostí vzniku, trvání, zániku, vyhledávání, shromažďování, zajišťování a zkoumání stop a vypracování metod a nástrojů za účelem poznání kriminalisticky relevantních událostí.¹³ Vztah kriminologie a **kriminální politiky** je rozporuplný, někdy nebývá kriminální politika označována jako samostatná věda, ale jako součást vědy trestního práva, jindy jako součást aplikované kriminologie. O kriminální politice v užším smyslu se hovoří jako o trestní politice, jejímž cílem je trestněprávní kontrola kriminality a reforma trestního práva. V širším smyslu zahrnuje i neprávní oblasti, tj. politiku jako takovou, sociální, školskou nebo hospodářskou politiku, mají-li souvislost s prevencí kriminality.¹⁴

Úzký vztah má kriminologie se soudním lékařstvím, vývojovou psychologií, sociologií a matematicko-statistickými metodami, které jsou základem pro výzkumy v moderní kriminologii.¹⁵

¹⁰ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 26.

¹¹ NOVOTNÝ, Oto, Josef ZAPLETAL et al. *Kriminologie*, s. 27.

¹² JESCHECK, Hans-Heinrich a Thomas, WEIGEND in GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 27.

¹³ PORADA, Viktor. *Kriminalistika: (teorie, metody, metodologie)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014, s. 15; MUSIL, Jan, Zdeněk KONRÁD a Jaroslav SUCHÁNEK. *Kriminalistika*. Praha: C. H. Beck, 2005, s. 6.

¹⁴ NOVOTNÝ, Oto, Josef ZAPLETAL et al. *Kriminologie*, s. 29-30.

¹⁵ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA, Jana HULMÁKOVÁ et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 7.

S ohledem na zaměření práce nelze konečně opomenout **provázanost s forenzněpsychologickými disciplínami:**

- kriminalistická psychologie (obor, který aplikuje psychologii při vyšetřování trestné činnosti),
- soudní psychologie (disciplína zabývající se psychologií v souvislosti s trestním řízením, včetně soudně znalecké činnosti),
- penitenciární psychologie (oblast zaměřující se na psychologické aspekty osob ve výkonu trestu),
- postpenitenciární psychologie (odvětví psychologie uplatňující své poznatky při zkoumání procesu znovuzacheňování jedince po vykonání trestu),
- kriminologická psychologie (obor vytvářející psychologické teorie kriminálního chování, zejména ve vztahu k osobnosti pachatele, zdrojům kriminality nebo viktimogenním faktorům).¹⁶

¹⁶ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion, 1998, s. 20-22.

2. Pachatel trestného činu z pohledu práva a kriminologie

Jednotlivé kriminální vědy (především kriminologie a vědy trestního práva) přistupují k pojmu pachatele zcela odlišně. Trestní právo navíc přichází s vlastními pojmy souvisejícími s pachatelem a jejich definicemi, protože užití těchto pojmů by mělo být v teorii i praxi úzce spojené s jejich legálním významem, popřípadě má být vázáno na specifické postavení subjektu.

2.1 Pojem pachatele v trestním právu hmotném

Jelínek rozlišuje pachatele v obecném slova smyslu a v užším slova smyslu. V obecném slova smyslu se jedná o osobu, která spáchala trestný čin, v užším slova smyslu se jedná o trestně odpovědnou osobu, která naplnila svým jednáním všechny znaky trestného činu.¹⁷

V důsledku zakotvení trestní odpovědnosti právnických osob zákonem č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim (dále jen „ZTPO“) může být dnes trestně odpovědnou osobou jak osoba fyzická, tak právnická. ZTPO podává svou vlastní definici pachatele, kterou je „*právnická osoba, které lze přičítat porušení nebo ohrožení zájmu chráněného trestním zákonem způsobem uvedeným v tomto zákoně*“ (§ 9 odst. 1 ZTPO¹⁸). Trestní odpovědnost fyzických a právnických osob se uplatňuje kumulativně, což je projevem zásady souběžné, nezávislé trestní odpovědnosti fyzických a právnických osob. S ohledem na zaměření práce bude obsahem následujícího výkladu pouze pachatel jakožto osoba fyzická.

Pachatelem je taková fyzická osoba, která je trestně odpovědná a která bezprostředně spáchala trestný čin.¹⁹ Podle § 22 odst. 1 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník (dále jen „TZ“) je pachatelem trestného činu ten, „*kdo svým jednáním naplnil znaky skutkové podstaty trestného činu nebo jeho pokusu či přípravy, je-li trestná*“. Podle odst. druhého je jím i „*ten, kdo k provedení činu užil jiné osoby, která není trestně odpovědná pro nedostatek věku, nepřičetnost, omyl, anebo proto, že jednala v nutné obraně, krajní nouzi či za jiné okolnosti vylučující protiprávnost, anebo sama nejednala nebo nejednala zaviněně. Pachatelem trestného činu je i ten, kdo k provedení činu užil takové osoby, která nejednala ve zvláštním úmyslu či z pohnutky předpokládané zákonem; v těchto případech není vyloučena trestní odpovědnost takové osoby za jiný trestný čin, který tímto jednáním spáchala*“.²⁰

Zákonná definice není zcela úplná, neboť se nejedná pouze o znaky skutkové podstaty, které musí být naplněny, ale též o obecné znaky trestného činu, kterými jsou věk, přičetnost

¹⁷ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. Praha: Leges, 2022, s. 206.

¹⁸ Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob.

¹⁹ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné*, s. 207.

²⁰ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

a rozumová a mravní vyspělost u mladistvého. V neposlední řadě se musí jednat o čin protiprávní.²¹

K tomu, aby mohla být fyzická osoba pachatelem dle českého TZ, musí být tedy kumulativně splněny následující znaky:

- a) fyzická osoba musí dovršit **patnáctý rok věku**,
- b) fyzická osoba musí být v době činu **příčetná**,
- c) v případě mladistvého musí být **rozumově a mravně vyspělá**,
- d) v určitých případech musí osoba disponovat **specifickými znaky** či postavením (tzv. konkrétní a speciální subjekt).

Podmínky příčetnosti a věku musí být splněny vždy, poslední dvě podmínky pouze v závislosti na okolnostech jednotlivých případů.²²

a) Věk pachatele

Podmínka věku, resp. dovršení patnáctého roku věku, je stanovena v § 25 TZ a § 89 odst. 1 zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (dále jen „ZSVM“). Trestní odpovědnost nastává dnem následujícím po patnáctých narozeninách (dle § 139 TZ). Tato věková hranice je stanovena konkrétně a odvíjí se od ní tzv. absolutní trestní odpovědnost.

b) Příčetnost

Trestat osobu, která si neuvědomuje význam svého chování a jeho následky, není žádoucí. Trestní zákoník na to reaguje v § 26, kde nepracuje s pojmem příčetnost, nýbrž nepřičetnost (dle § 26 TZ „*kdo pro duševní poruchu v době spáchání činu nemohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný*“²³).

K tomu, aby byl pachatel shledán nepřičetným, je třeba, aby bylo současně splněno několik podmínek:

- i) pachatel je stížen **duševní poruchou**,
- ii) pachatel **není schopen rozpoznat protiprávnost svého jednání** nebo jej **ovládnout**,
- iii) ztráta rozpoznávacích či ovládacích schopností je **způsobena duševní poruchou**,

²¹ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné*, s. 207.

²² Ibid., s. 208.

²³ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

- iv) duševní porucha i ztráta rozpoznávacích či ovládacích schopností jsou **přítomny v době spáchání činu.**²⁴

Ad i) **Biologickým kritériem** nepřičetnosti se rozumí duševní porucha. Zákonná definice duševní poruchy je v § 123 TZ („*duševní poruchou se rozumí mimo duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci i hluboká porucha vědomí, mentální retardace²⁵, těžká asociální porucha osobnosti nebo jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka²⁶*“). Legální definice má vycházet z psychiatrických standardů, z nichž se tradičně uvádí definice Rabocha a Zvolského, kteří rozumí duševní poruchou „*zřetelnou odchylku od stavu duševního zdraví a rovnováhy, kterým se rozumí stav úplné a sociální pohody, jako výslednici vnitřních (genetických) a vnějších (psychosociálních a environmentálních) faktorů²⁷*“ a především z desáté revize Mezinárodní klasifikace nemocí MKN-10²⁸ a manuálu Americké psychiatrické asociace DSM-IV-TR.²⁹

Důvodová zpráva k TZ podotýká, že duševní poruchu nelze ztotožňovat s duševní nemocí (chorobou), neboť duševní nemoc je pojem užší. Duševní poruchou je „*nejenom duševní choroba, ale i krátkodobá porucha psychických funkcí, hluboká porucha vědomí, slabomyslnost a jakákoli jiná těžká duševní odchylka, která je z hlediska ustanovení § 26 a 27 významná, jestliže měla za následek ztrátu nebo zmenšení rozpoznávacích či ovládacích schopností*“.³⁰ Mimo to může být vyvolána i požitím návykových látek. S ohledem na to důvodová zpráva uvádí, že některé duševní odchylky od normality je potřeba v definici vyjádřit výslovně³¹. Příkladné uvedení několika duševních odchylek však činí definici kasuistickou, což je mnohými kritizováno.³²

Komentářová literatura se podrobněji zabývá klasifikací duševních poruch uvedených v § 123 TZ:

- **Duševní poruchy vyplývající z duševní nemoci** – jsou charakteristické nezávislostí na lidské vůli a vysokým vlivem na rozpoznávací a ovládací schopnosti. Řadí se sem somaticky podmíněné duševní nemoci, jako jsou exogenní psychózy (např. psychózy způsobené poraněním mozku nebo intoxikací),

²⁴ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné*, s. 213.

²⁵ K mentální retardaci blíže kapitola 3.2.4 Schopnosti a inteligence.

²⁶ Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

²⁷ RABOCH, Jiří a Petr ZVOLSKÝ. *Psychiatrie*. Praha: Galén - Karolinum, 2001, s. 18.

²⁸ K Mezinárodní klasifikaci nemocí MKN-10 srov. kapitola 3.2.8 Psychopatologie pachatele se zaměřením na specifické poruchy osobnosti.

²⁹ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní zákoník I, Obecná část (§ 1 až 139): Komentář*. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 1326.

³⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 30. 5. 2012, sp. zn. 30 Cdo 971/2012, C 1209.

³¹ Důvodová zpráva k zákonu č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

³² JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné*, s. 214.

endogenní psychózy (např. schizofrenie), stavy v alkoholovém a drogovém opojení, geneticky podmíněné nemoci (např. Downův syndrom).

- **Hluboká porucha vědomí** – vyskytuje se i u jedince jinak zdravého a spočívá ve přemrštěné emoční reakci vyvolané určitou situací. Nemá původ v tělesném onemocnění, u člověka může docházet kromě intenzivního emočního prožívání i k dezorientaci. Jedná se např. o jednání v afektu nebo ze strachu.
- **Mentální retardace** – sem zahrnujeme defekty inteligence (s hodnotou IQ pod 70) mající vliv na delikventní chování jedince.
- **Těžká asociální porucha osobnosti** – asociální porucha osobnosti částečně nahradila předchozí (spíše pejorativní) termín psychopatická osobnost.
- **Jiná těžká duševní nebo sexuální odchylka** – kategorie pokrývající další duševní odchylky (např. neurózy, sexuální deviace nebo patologické hráčství), v důsledku níž lze považovat výčet v § 123 za demonstrativní.³³

Ad ii) **Psychologické** (či **juristické**) **kritérium** označuje vymizení či snížení schopnosti rozpoznat protiprávnost vlastního jednání (rozpoznávací schopnost) a ovládat své vlastní jednání (ovládací schopnost).

Ad iii) Nejde pouze o stížení duševní poruchou, nýbrž o **vliv duševní poruchy na schopnosti rozpoznávací a ovládací**. V každém případě je nutné zkoumat, zda je duševní porucha příčinou snížení či ztráty rozpoznávacích a ovládacích schopností. Rozhodující je tak psychologické (juristické) kritérium. Obdobně je nutné posuzovat rozpoznávací a ovládací schopnosti ve vztahu ke konkrétnímu trestnému činu. Pachatel, byť stížený duševní poruchou, může být schopen rozpoznat protiprávnost svého jednání u určitého trestného činu (např. krádeže), už však ne u trestného činu jiného, mnohdy komplikovanějšího. Při mnohosti trestných činů může být pachatel ve vztahu k některým z nich shledán nepřičetným (či částečně nepřičetným) a některým přičetným.³⁴ Skutečnost, že soud zjišťuje přičetnost ve vztahu k určitému činu, potvrzuje i ustálená judikatura.³⁵

Ad iv) Požadavek na absenci rozpoznávacích či ovládacích schopností či přítomnost duševní poruchy **v době spáchání činu** (tedy bez ohledu na to, jaký byl duševní stav před činem) je v § 26 stanoven výslovně. Válková upozorňuje, že se jedná o korektiv psychiatrického

³³ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní zákoník I, Obecná část (§ 1 až 139): Komentář*, s. 1328-1332; ŠČERBA, Filip et al. *Trestní zákoník: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2020, s. 1162-1164.

³⁴ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní právo hmotné*. Praha: Wolters Kluwer, 2022, s. 187.

³⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR ze dne 7. 6. 1978, sp. zn. 11 Tz 21/78, č. 17/1979 Sb. rozh. tr.

posuzování pachatele, které by mohlo vést k příliš častému závěru o nepřičetnosti pachatele a v konečném důsledku i bezdůvodnému oslabování trestní represe.³⁶

Příčetnost pachatele se presumuje a „*teprve tehdy, nasvědčují-li konkrétní okolnosti, že obviněný může trpět duševní poruchou, která v době činu mohla vylučovat nebo snižovat jeho příčetnost, musí být tato možnost v trestním řízení ověřena a otázka duševního zdraví obviněného objasněna, a to příbráním znalce z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie*“.³⁷ Otázka nepřičetnosti je otázkou právní a její posouzení náleží orgánům činným v trestním řízení. Takové rozhodnutí má být podloženo odbornými psychiatrickými znalostmi (ve formě znaleckého posudku). Ten je nicméně pouze jedním z důkazů, na základě nichž si soudce utváří názor na příčetnost pachatele.³⁸

Trestní zákoník kromě nepřičetnosti rozeznává ještě zmenšenou příčetnost (§ 27 TZ), a to pro případ podstatného snížení rozpoznávacích či ovládacích schopností v době činu. Taková skutečnost však nemá vliv na trestní odpovědnost pachatele. Kritéria zmenšené příčetnosti jsou identická jako u posuzování stavu nepřičetnosti.

c) Rozumová a mravní vyspělost u mladistvého

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže stanoví v § 5 odst. 1, že „*mladistvý, který v době spáchání činu nedosáhl takové rozumové a mravní vyspělosti, aby mohl rozpoznat jeho protiprávnost nebo ovládat své jednání, není za tento čin trestně odpovědný*“.³⁹ Oproti věku se v tomto případě jedná o tzv. relativní trestní odpovědnost⁴⁰ či podmíněnou (relativní) příčetnost⁴¹.

Rozumová a mravní vyspělost jsou dvě složky, které se neustále prolínají a musí být posuzovány ve vzájemné souvislosti, s přihlédnutím k běžnému vývoji mladistvých.⁴² Jejich nedostatek se zjišťuje znaleckým zkoumáním, resp. příbráním dvou znalců „*z oboru zdravotnictví, odvětví psychiatrie se specializací na dětskou psychiatrii a znalec z oboru zdravotnictví nebo pedagogiky, odvětví psychologie, se specializací na dětskou psychologii*“.⁴³

³⁶ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní zákoník I, Obecná část (§ 1 až 139): Komentář*, s. 1328.

³⁷ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 19. 3. 1968, sp. zn. 11 Tz 13/68, č. 7/1968 Sb. rozh. tr.

³⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR ze dne 7. 6. 1978, sp. zn. 11 Tz 21/78, č. 17/1979 Sb. rozh. tr.

³⁹ Zákon č. 218/2003 Sb., odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů.

⁴⁰ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné*, s. 208.

⁴¹ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní právo hmotné*, s. 183.

⁴² Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 9. 2006, sp. zn. 8 Tdo 1069/2006, č. 19/2007 Sb. rozh. tr.

⁴³ Ust. § 58 zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů.

d) Konkrétní a speciální subjekt

Většina trestných činů je ve zvláštní části TZ uvozena zájmenem „kdo“. Pachatelem takových činů může být kdokoliv. U některých trestných činů to však neplatí a okruh pachatelů je zde zúžen. V takovém případě je potřeba, aby měl pachatel zvláštní vlastnosti (tzv. konkrétní subjekt) nebo postavení či způsobilost (tzv. speciální subjekt).⁴⁴

Závěrem je příhodné upozornit, že při ukládání sankce za spáchaný čin je nutné odlišit *pachatele* (jako subjekt trestného činu, jehož znaky byly specifikovány shora) od *osoby pachatele*. Osoba pachatele je především pro účely trestání vymezena vlastnostmi vztahujícími se k osobnosti pachatele: zmenšená přičetnost, polehčující a přitěžující okolnosti a hlediska pro zařazování odsouzených do základních typů věznic. Ve vztahu k osobnosti pachatele jsou podstatné i poměry pachatele (osobní, rodinné, majetkové a jiné) a dále možnosti jeho nápravy, které předpovídají další vývoj chování a vliv trestu na pachatele. Při rozhodování o trestu tak musí soud v určitém smyslu uvažovat nad dopady uloženého trestu, a to na rozdíl od rozhodování o vině, o níž musí být rozhodnuto bez důvodných pochybností.⁴⁵ Mezi další okolnosti se vztahem k osobnosti pachatele můžeme řadit dosavadní způsob života pachatele a jeho chování či působení po činu.⁴⁶

2.2 Pojem pachatele v trestním právu procesním

V trestním právu procesním pracujeme s vícero pojmy označujícími osobu, proti níž se řízení vede, jakožto subjekt trestního řízení. Toto rozdělení je důležité z hlediska stadií trestního řízení a odlišného postavení této osoby, jenž je spojené s rozličnými právy a povinnostmi.

Osoba, u níž byl dán důvod vazby, byla zadržena dle § 76 zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád, dále jen „TŘ“) a zároveň proti ní doposud nebylo zahájeno trestní stíhání podle § 160 TŘ, se nazývá osobou **podezřelou**. Mj. se jedná o osobu, proti které je vedeno zkrácené přípravné řízení od okamžiku zahájení jejího výslechu dle § 179b odst. 3 TŘ do okamžiku, než státní zástupce podá návrh na potrestání u soudu dle § 314b odst. 1 TŘ.⁴⁷

Od okamžiku zahájení trestního stíhání až do nařízení hlavního líčení se jedná o osobu **obviněnou**. V § 12 odst. 7 TŘ nalezneme legislativní zkratku, která říká, že „*pokud z povahy věci nevyplývá něco jiného, rozumí se obviněným též obžalovaný a odsouzený.*“⁴⁸

⁴⁴ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní právo hmotné*, s. 199.

⁴⁵ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní zákoník I, Obecná část (§ 1 až 139): Komentář*, s. 320-321.

⁴⁶ ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní právo hmotné*, s. 181.

⁴⁷ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo procesní*. Praha: Leges, 2021, s. 251–252.

⁴⁸ Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

Podle § 12 odst. 8 TŘ se po nařízení hlavního líčení o obviněném hovoří jako o **obžalovaném**.

§ 12 odst. 9 TŘ stanoví, že „*odsouzeným je ten, proti němuž byl vydán odsuzující rozsudek, který již nabyl právní moci*“.⁴⁹ Dále je to ten, proti němuž byl vydán trestní příkaz, který již nabyl právní moci.⁵⁰

2.3 Pojem pachatele v kriminologii

Kriminologie nevnímá jako pachatele pouze osobu, která spáchala trestný čin, ale i další osoby, které nejsou stíhány orgány činnými v trestním řízení. Kriminologické pojetí je o mnoho širší než trestněprávní, neboť zahrnuje i osoby, které již vykonaly uložený trest, potenciální pachatele trestné činnosti a osoby, jejichž chování vykazuje společensky patologické rysy (např. alkoholismus, konzumace drog, prostituce, hazardní hry apod.).⁵¹ Z kriminologického hlediska není trestněprávní pojem pachatele dostačující, proto se někdy nehovoří o pachateli, nýbrž o delikventovi.⁵²

Ústředním pojmem, o němž se kriminologie v této souvislosti zajímá, je *osobnost pachatele*,⁵³ o čemž pojednává následující kapitola.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo procesní*. Praha: Leges, 2021, s. 251-252.

⁵¹ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 95.

⁵² MAREŠOVÁ, Alena. Delikventi z pohledu kriminologa (o pojmech užívaných v kriminologii, o řešených problémech a získaných poznatcích). *Trestní právo*. 1998, roč. III., č. 3, s. 7-16.

⁵³ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 95.

3. Osobnost pachatele a významné faktory formující osobnost pachatele

V laické řeči se pojem *osobnost* používá jako hodnotící charakteristika v souvislosti s výrazným či důležitým jedincem. V psychologii má však termín *osobnost* jiný význam. Psychologický pojem osobnost vznikl v důsledku potřeby reflektovat situaci, kdy různí jedinci reagují na stejný podnět odlišně. Osobnost zde působí jako činitel, v důsledku něhož se lidé chovají rozdílně. V tomto smyslu osobnost zahrnuje „*celek vnitřních dispozic, jež spolu se situací determinují obsah a průběh psychických procesů, které jsou tak chápány jako reakce individua na určitou situaci*“.⁵⁴ Přestože psychologie nepracuje s jednotnou koncepcí či definicí pojmu osobnost a jednotliví autoři přicházejí s vlastními definicemi, lze na této definici demonstrovat několik aspektů, které jsou s osobností spojeny:

- jedná se o jedinečný a integrovaný celek psychických elementů člověka, tedy jakési „*vnitřní psychické uspořádání člověka*“,⁵⁵
- výsledný komplex se skládá z vnitřních dispozic (psychických vlastností), které utvářejí strukturu osobnosti,⁵⁶
- jednotlivé dispozice predeterminují jedince k určitému způsobu prožívání a chování,
- a to v návaznosti na prožívání subjektivně hodnocené události jedincem.

Psychologické poznatky o osobnosti člověka představují základní východisko i pro zkoumání osobnosti pachatele v kriminologii. Z tohoto důvodu nalezneme výše uvedené pojmové prvky osobnosti člověka i v kriminologicky zaměřených teoriích, zabývajících se osobností pachatele. Dle Marešové se z pohledu kriminologa jedná o „*specifikum konkrétního jedince a současně specifikum jeho odlišnosti a shody s osobnostmi dalších jedinců a skupin jedinců*“.⁵⁷ V kriminologickém slovníku nalezneme pod heslem osobnost pachatele „*organizovaný, dynamický a interindividuálně odlišný celek psychofyzických dispozic, které, též pod vlivem sociálního prostředí, determinují průběh a projevy psychických procesů (reakcí), odrážejících se v chování a jednání*“.⁵⁸

Je patrné, že řada definic operuje s pojmy, jako jsou uspořádání, systém nebo celek, které naznačují, že lidská osobnost je mnohostranný, uspořádaný komplex integrující řadu elementů

⁵⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2021, s. 11.

⁵⁵ Ibid., s. 12.

⁵⁶ Ke struktuře osobnosti blíže viz kapitola 3.2 Psychologické faktory (struktura osobnosti a základní složky osobnosti)

⁵⁷ MAREŠOVÁ, Alena. Delikventi z pohledu kriminologa. *Trestní právo*. 1998, roč. III., č. 10, s. 21-24.

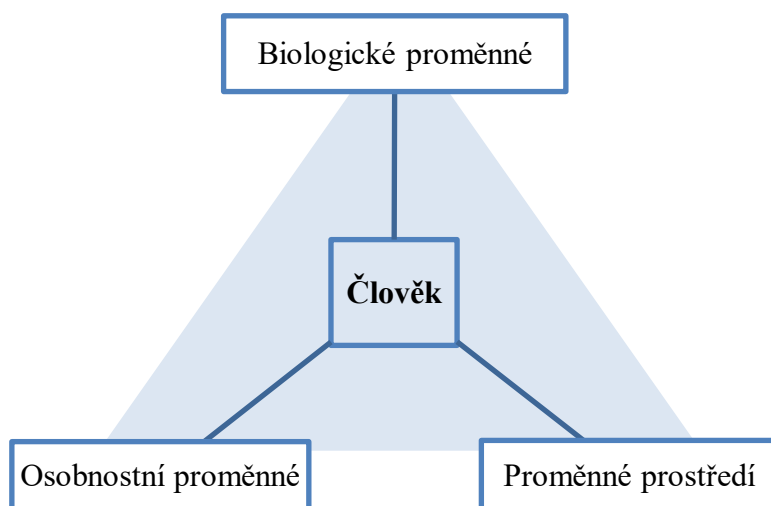
⁵⁸ MAREŠOVÁ, Alena in ZOUBKOVÁ, Ivana et al. *Kriminologický slovník*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 129.

psychiky. Konkrétní psychické elementy a jejich kriminogenní implikace jsou blíže rozvedeny v kapitole 3.2, a to za užití obou přístupů, jichž užívá kriminologická psychologie:

1. **Strukturální (typologický) přístup** porovnává populaci pachatelů s běžnou populací a hledá rozdíly mezi oběma skupinami. Jeho vyvrcholením jsou typologické koncepce pachatelů.⁵⁹
2. **Procesuální (dynamický) přístup** se zabývá tím, jakým způsobem dospěje jedinec k páčání trestné činnosti, resp. jaké psychické struktury umocňují trestnou činnost jedince.⁶⁰

Na formování jedince se podílí obrovské množství vzájemně provázaných vlivů, jejichž působení se odráží jak na vnitřní, prožitkové stránce jedince, tak na jeho vnějším chování. Obdobně jako je potřeba lidskou psychiku (včetně osobnosti člověka) chápat jako výslednici rozmanitého množství vzájemně působících činitelů, je nezbytné chápat i delikvenci a kriminalitu jako multifaktoriální fenomény. Tato kapitola má za cíl představit nejvýznamnější faktory, které podstatným způsobem ovlivňují formování lidské psychiky, zejména osobnosti člověka, a které jsou v kriminologii důležité ve vztahu k páčání trestné činnosti. Jednotlivé determinanty lidské psychiky budou proto představeny i s uvedením podstatných specifik vyskytujících se u pachatelů trestné činnosti.

Povaha a chování každého člověka vychází z **biopsychosociálního** modelu, který odráží vzájemnou interakci tří základních „vztažných struktur“.⁶¹ Propojení tří klíčových složek znázorňuje trojúhelníkový model, jehož pomyslné vrcholy (biologické proměnné, osobnostní proměnné a proměnné prostředí) se liší svým původem.

⁵⁹ DIANIŠKA, Gustáv, Tomáš STRÉMY a Miroslava VRÁBLOVÁ. *Kriminológia*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2016, s. 125.

⁶⁰ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forezní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 59–60.

⁶¹ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2020, s. 131.

Do rámce biologických proměnných (či faktorů) můžeme zařadit např. věk nebo pohlaví. Osobnostní proměnné pojímají psychologické faktory spojené se strukturou osobnosti člověka, jako jsou kupříkladu temperament, schopnosti nebo motivace. Proměnné prostředí zahrnují vlivy sociálního prostředí (např. rodina nebo masmédia) a rovněž lze uvažovat i o tzv. situačních vlivech, které přispívají ke kriminálnímu chování (např. pocit anonymity či konformity v davu nebo vyprovokovaná agrese). Ty se nicméně typicky odvíjejí od specifických okolností daného případu. Problematika vlivu situace se odklání od hlavního tématu práce, jímž je osobnost pachatele, a tudíž nebude podrobněji rozpracována, byť je zřejmé, že musí být při posuzování kriminálního chování zvažena.

Členění vlivů do tří sfér je názorné a zjednodušující, neboť všechny faktory se navzájem prolínají a liší se proměnlivostí svého působení, přičemž touto optikou je třeba na tuto systematizaci nahlížet. Není proto žádoucí vnímat jednotlivé vlivy jako izolované fenomény, nýbrž jako soubor velkého množství jevů, které se navzájem ovlivňují a ve vzájemné interakci se spolupodílejí na utváření osobnosti pachatele. Nejedná se ani o výčet všech fenoménů působících na psychiku jedince, kdežto pouze o uvedení klíčových vlivů upřednostňovaných v kriminologii. Zajisté bychom našli argumenty i pro jiné systematické členění (kupříkladu bychom mohli argumentovat vlivem kultury a společnosti na utváření pohlavní identity ve smyslu genderu, tudíž by pohlaví nemuselo být vnímáno jako biologický faktor).

Další vyskytující se členění rozlišuje faktory **subjektivní** (tzn. psychické a fyzické vlastnosti člověka) a **objektivní** (či také sociální, jako jsou např. rodina či společnost jako celek) a samozřejmě lze užít i základní členění na faktory **protektivní** a **rizikové**.⁶²

Problematickým aspektem zůstává určení, zda je určitá skutečnost příčinou delikventního chování nebo pouze jejím průvodním jevem (symptodem). Dalším souvisejícím problémem je usuzování na příčinnost (kauzalitu) kriminálního chování ve vztahu k jednotlivým vlivům: nelze s jistotou určit, zda a do jaké míry je kterýkoliv z vlivů příčinou pozorovatelného lidského chování, ať už sociálně patologického či jiného.

3.1 Biologické faktory a vliv dědičnosti

Při pojednání o osobnosti člověka nelze opomenout diskuzi o tom, zda na formování lidské psychiky má rozhodující vliv biologický základ jedince, či naopak vlivy působící z okolního prostředí. Teorie zdůrazňující biologickou podmíněnost osobnosti člověka byly populární zhruba do první poloviny 20. století. Jejich zastánci zdůrazňují vrozené dispozice jedince ke kriminálnímu

⁶² BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008, s. 10-12.

chování a posléze jimi ospravedlňují neúspěšné snahy o nápravu a resocializaci pachatele. Skutečnost, že jedinec disponuje určitými biologickými vlastnostmi, jej však nepředurčuje ke kriminální kariéře. V konečném důsledku záleží na řadě dalších okolností, obzvláště na prostředí, v němž se jedinec pohybuje a na konkrétní situaci, v níž má dojít ke spáchání činu. Dnešní přístup proto uznává vliv vrozených dispozic i prostředí, je však na místě posuzovat míru a způsob, jakým se obě složky spolupodílejí na výsledném prožívání a chování. Vliv prostředí narůstá s věkem, biologická výbava má na jedince největší vliv po narození a poté se její vliv oslabuje ve prospěch prostředí.⁶³

Velmi známou, dnes již zavrženou teorii zdůrazňující vliv genetiky a tělesných znaků, představil ve druhé polovině 19. století Cesare Lombroso (tzv. teorie rozeného zločince). Lombroso rozsáhle popisoval odlišné tělesné znaky zločinců a jejich psychické charakteristiky, včetně množství ilustrací. Nejvíce anomálií měli dle Lombrosa zločinci na hlavě, která je dle něj asymetrická a lze z ní poznat i druh trestné činnosti (např. vrazi mají tmavé vlasy, orlí nos a velké, oteklé rty).⁶⁴

Skutečnost, že některé psychické vlastnosti jsou podmíněné fyziologickým uspořádáním jedince, napovídá, že osobnost člověka je do značné míry ovlivněna jeho geny. Příbuzní jedinci by tak měli vykazovat určité podobné znaky. Důležité jsou v tomto ohledu výzkumy zabývající se **dědičností** psychických složek. V této oblasti položil výzkumné základy Goddard prostřednictvím genealogického zkoumání. Goddard se zaměřoval na pokrevní linie amerických rodin (tzv. studie Kallikak) a páchaní kriminality jejich členy s tím, že poukazoval na dědičnost mentální retardace, která jedince může predisponovat ke kriminálnímu chování.⁶⁵

Moderní kriminologický výzkum se při zkoumání dědičnosti rozvinul do dvou podob: jedná se především o adopční studie, nebo studie dvojčat. Adopční studie uzavírají, že adoptované děti, jenž mají biologického rodiče zločince, páchají kriminalitu více, než děti, kteří mají adoptivního rodiče zločince. Nejvyšší míru kriminality pak vykazují děti, které mají biologické i adoptivní rodiče zločince.⁶⁶ Nepominutelný přínos v oblasti adopčních studií přinesly ve druhé polovině 20. století dnes již světově proslulé práce amerického psychologa S. A. Mednicka. Mednick porovnal soudní obvinění více než 14 000 adoptovaných dětí s jejich biologickými i adoptivními rodiči. Statisticky signifikantní vztah byl nalezen pouze mezi biologickými rodiči

⁶³ HOLEČEK, Václav, Jana MIŇHOVÁ a Pavel PRUNNER. *Psychologie pro právníky*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 39-40.

⁶⁴ The Project Gutenberg eBook of Criminal Man, According to the Classification of Cesare Lombroso, by Gina Lombroso-Ferrero. In: [gutenberg.org](https://www.gutenberg.org/cache/epub/29895/pg29895-images.html) [online] [cit. 18. 12. 2022]. Dostupné z: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/29895/pg29895-images.html>

⁶⁵ GRIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 61.

⁶⁶ JELÍNEK, Jiří et al. *Kriminologie*, s. 157.

a majetkovou trestnou činností jejich dětí. Mednick pak následně přisuzoval zásadní roli spíše vlivům prostředí, a nikoliv dědičným vlivům.⁶⁷ Studie dvojčat se liší ve zkoumání jednovaječných a dvouvaječných dvojčat s tím, že jednovaječná dvojčata vykazují dvakrát až třikrát větší shodu v kriminálním jednání než dvouvaječná dvojčata a též oproti nim (i lidem, kteří nepocházejí z dvojčat) častěji pobývají ve vězení.⁶⁸

Kromě dědičnosti se výzkumy zabývaly vlivem různých **biologických abnormit** na páchání kriminality (např. zvláštní mozkovou aktivitou, důsledky poškození různých mozkových center, reaktivitou autonomního nervstva nebo činností limbického systému). V současné době moderní teorie nevyvozují extrémní závěry a akceptují relativistické stanovisko ve vztahu k významu biologických vlivů.⁶⁹

Hojně se vyskytují i výzkumy zkoumající vliv hormonů a neurotransmiterů na chování. Oproti běžné populaci mívají delikventi nižší množství serotoninu a vyšší množství testosteronu.⁷⁰ Rozdíly v hladinách hormonů jsou však dle výzkumných dat patrné i mezi delikventy: u desítek amerických delikventů, kteří spáchali ozbrojenou loupež, bylo naměřeno vyšší množství testosteronu než u méně násilných pachatelů.⁷¹

V následujícím textu budou ve stručnosti představeny podstatné aspekty a související trestněprávní a kriminologická specifika dvou základních činitelů ovlivňujících páchání kriminality: **pohlaví** a (chronologický) **věk**. Jak již bylo nastíněno v úvodu třetí kapitoly, zařazení těchto faktorů do rámce biologicky podmíněných proměnných je spíše systematické, nicméně běžně užívané.⁷²

3.1.1 Pohlaví

V souvislosti s pohlavím se do popředí dostává fenomén **ženské kriminality**. Skutečnost, že muži dlouhodobě vystupují jako pachatelé trestné činnosti v porovnání s ženami mnohem častěji, je známá. Dospělí muži bývají rovněž nejčastějším předmětem výzkumného bádání

⁶⁷ MEDNICK, Sarnoff A., William F. GABRIELLI a Barry HUTCHINGS. Genetic Influences in Criminal Convictions: Evidence from an Adoption Cohort. *Science*. American Association for the Advancement of Science, 1984, roč. 224, č. 4651. DOI: 10.1126/science. 6719119

⁶⁸ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál, 2011, s. 24.

⁶⁹ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada, 2014, s. 34.

⁷⁰ JELÍNEK, Jiří et al. *Kriminologie*, s. 157.

⁷¹ MATTSSON, Åke et al. Plasma Testosterone, Aggressive Behavior, and Personality Dimensions in Young Male Delinquents. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1980, roč. 19, č. 3, s. 476–490. DOI: 10.1016/S0002-7138(09)61065-7

⁷² VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil FISCHER. *Psychologie kriminálního chování: vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada, 2020, s. 30.

v kriminologii, proto by mohlo zobecnění závěrů z obdobných výzkumů i na populaci pachatelekt vést k nepřesnostem.

Podíl kriminality žen na celkové kriminalitě se odhaduje v průměru od 10 %⁷³ do 17 %.⁷⁴ Z dlouhodobého sledování trestné činnosti páchané ženami plyne, že častým objektem bývají rodinní příslušníci (např. týrání svěřené osoby), početnou skladbu kriminálního chování žen tvoří klamavé jednání (např. podvod nebo křivá výpověď) a poté krádeže.⁷⁵ V kontextu České republiky je vhodné upozornit na značný podíl žen na drobné ekonomické kriminalitě, která nemusí být v trestních statistikách nijak zaznamenána (činy mohou být kvalifikovány jako přestupky), z toho důvodu se v České republice jeví podíl ženské kriminality oproti celkové zločinnosti jako minoritní.⁷⁶

Podrobnější analýzy ohledně ženské kriminality můžeme čerpat z výzkumů vedených mezi lety 2005-2009 pod Institutem pro kriminologii a sociální prevenci (dále jen „IKSP“), které byly prováděny ještě za účinnosti trestního zákona z r. 1961. Aktuálně lze uvažovat o proměně ženské kriminality v souvislosti s ustupující pandemií Covid-19: ženy, jež byly oběťmi domácího násilí, pravděpodobně trávily v násilném prostředí více času, mnoho žen muselo čelit ekonomické krizi (např. v důsledku ztráty zaměstnání nebo živitele), což jsou důvody, které u žen mohly umocnit jak násilnou, tak majetkovou kriminalitu. Z těchto a mnoha dalších důvodů je žádoucí se opětovně výzkumně zaměřit na tuto problematiku v českém prostředí.

Teoretické vysvětlení ženské kriminality nacházíme do značné míry ve všech historicky významných kriminologických směrech. Biologické teorie (např. Lombrosova teorie) spatřují původ nižší kriminality žen v jejich slabší tělesné konstrukci; psychologické teorie zdůrazňují roli odlišného psychického nastavení žen (zejména výraznějšího emočního naladění); sociologické teorie zase upřednostňují vliv výchovy a prostředí (tedy, že dívky jsou od dětství vedeny spíše k péči o druhé a podřizování svých zájmů zájmům ostatních).⁷⁷ Důležitou roli sehrála feministicky orientovaná kriminologie, t. č. populární ve druhé polovině 20. století. Feministická kriminologie hledá rozdíly mezi kriminalitou žen a mužů, poukazuje na genderové stereotypy a odlišný přístup společnosti, přesto však v konečném důsledku nebyly její názorové proudy sjednoceny, a tak pouze reprezentuje množství nekomplexních a často protichůdných teorií.⁷⁸

⁷³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 2014, s. 735.

⁷⁴ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 106.

⁷⁵ BLATNÍKOVÁ, Šárka, Karel NETÍK a Simona DIBLÍKOVÁ. *Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti: (psychologické a kriminologické aspekty)*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2007, s. 6.

⁷⁶ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 106.

⁷⁷ URBANOVÁ, Martina, Miloš VEČEŘA et al. *Ženská delikvence: teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004, s. 29-30.

⁷⁸ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 72.

Dodnes platné přístupy, pátrající po příčinách nižší kriminality u žen, jsou v zásadě dva. První z nich zastává názor, že ženy obecně páchají méně trestné činnosti, jsou méně agresivní⁷⁹, více konformní a mají nižší potřebu seberealizace prostřednictvím kriminálního chování.⁸⁰ Dále bývají dívky již od dětství více kontrolovány dospělými, mají užší vazby s rodinnými příslušníky a oproti chlapcům naopak nižší vazby s vrstevníky.⁸¹ Druhý postoj (někdy označovaný jako „kavalírská hypotéza“) predestinuje, že orgány činné v trestním řízení postupují vůči ženám umírněněji a soucitněji, a proto bývá ženské delikventní chování méně kriminalizováno.⁸²

Bližší pohled na osobnost pachatelek se zaměřuje především vždy na konkrétní druh trestné činnosti a jeho specifika. Všeobecnou klasifikaci žen jako pachatelek trestné činnosti, která je dodnes celosvětově citovaná, včetně České republiky⁸³, představila v roce 1992 Kathleen Daly. Daly se ve svém výzkumu zaměřila na prostředí, v němž se ženy pohybovaly, a které patrně sehrálo nejdůležitější roli při spáchání činu (s ohledem na to je klasifikace důležitá i při posuzování motivace pachatelek):

- **ublížené a ubližující ženy** (angl. harmed-and-harming women) - v dětství byly zneužívány nebo zanedbávány, označovány jako „problémové dítě“, mohou mít psychické problémy, být drogově závislé a po požití alkoholu násilné,
- **týrané ženy** (angl. battered women) – aktuálně jsou ve vztahu s násilným mužem nebo tento vztah nedávno ukončily,
- **ženy z ulice** (angl. street women) – pohybují se na ulici poté, co utekly z domovů, kde byly zneužívány, nebo se staly drogově závislými či se zapletly do prostituce a prodávání drog, mají potyčky se zákonem,
- **ženy napojené na drogy** (angl. drug-connected women) – jsou závislé na drogách kvůli partnerovi nebo drogy prodávají prostřednictvím rodiny,
- **další** – páchají trestnou činnost pro okamžitý finanční zisk nebo ze závnosti a zároveň nespádají do žádné kategorie výše.⁸⁴

V porovnání s muži dále nacházíme větší rozdíly mezi vězňenými pachatelkami než pachateli. Ženy bývají obecně více emotivně naladěné, a proto prožívají odnětí svobody spojené s odloučením od svých blízkých zpravidla hůře než muži. V důsledku toho u nich častěji než

⁷⁹ Vyšší agresivita u mužů je často dávána do souvislosti s mužským pohlavním hormonem, testosteronem.

⁸⁰ VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil FISCHER. *Psychologie kriminálního chování*, s. 30.

⁸¹ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 33.

⁸² BLATNÍKOVÁ, Šárka, Karel NETÍK a Simona DIBLÍKOVÁ. *Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti*, s. 18.

⁸³ *Ibid.*, s. 23.

⁸⁴ DALY, Kathleen. Women's Pathways to Felony Court: Feminist Theories of Lawbreaking and Problems of Representation. *Southern California Review of Law and Women's Studies*. 1992, roč. 2, č. 1.

u mužů nalézáme depresivní stavy a prožitky emoční deprivace. Dalším rozdílem oproti mužům je diverzifikovanější složení v ženských věznicích. Důsledkem zvýšené emotivity, depresivního ladění a rozmanitosti v ženských věznicích mohou být přítomny mnohem výraznější reakce a bouřlivější konflikty, než jaké se vyskytují u mužů.⁸⁵

Lze uzavřít, že v rámci určitých druhů trestné činnosti hraje pohlaví důležitou roli, neboť oproti jiné kriminalitě zde pachatelky tvoří početnou skupinu. Při posuzování trestní odpovědnosti žen je nutno vzít v potaz zvláštnosti spáchaného skutku, které mohou spočívat např. ve specifickém objektu (zpravidla děti a rodinní příslušníci) nebo v subjektivní stránce skutkové podstaty (zejména v jejich fakultativních znacích), která může představovat polehčující okolnost (např. spáchání trestného činu pod vlivem hrozby nebo nátlaku podle § 41 písm. d) TZ) nebo přitěžující okolnost (např. spáchání trestného činu využívaje něčí nouze, tísně, bezbrannosti, závislosti nebo podřízenosti podle § 42 písm. d) TZ). Konečně je třeba mít na paměti i odlišnosti žen ve snášenlivosti výkonu trestu odnětí svobody a důsledků s tím spojených, jako je např. odloučení od rodiny a blízkých osob.

3.1.2 Věk

V trestním právu hmotném je splnění podmínky chronologického (či matrikového) věku jedním ze základních znaků trestného činu, jenž se vztahují k pachateli. Kriminologie se hojně zabývá problematikou **kriminality mládeže** a zacházením s delikventní mládeží. Význam zkoumání kriminality mladistvých spočívá především v odlišných způsobech páchaní činu a ve zvýšené snaze o nápravu mladistvého pachatele, neboť se předpokládá, že preventivní působení bude mít na doposud nevyzrálou osobnost mladistvého jedince větší vliv než v dospělosti.

Období mládí vrcholí mezi patnáctým až dvacátým rokem.⁸⁶ Je to období plné konfliktů, krizí a zvrátů, a to v oblasti fyziologické i psychické, což jedinci působí vysokou míru stresu. U adolescenta se utváří vlastní pojetí identity, které je značně ovlivněno vrstevnickou skupinou. Důležitou roli hraje i vztah s rodiči – děti, které tráví více času se svými rodiči, vykazují nižší míru patologického chování (lhaní, konzumace alkoholu a drog, rvačky). Jedinec se snaží o osamostatnění, často se chová provokativně a testuje hranice své i hranice dospělých. Jeho názory bývají radikální, vlivem silně prožívaných emocí a snížené sebekontroly se může uchýlit

⁸⁵ URBANOVÁ, Martina, Miloš VEČEŘA, et al. *Ženská delikvence: teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen*, s. 10-11.

⁸⁶ ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. Praha: Portál, 2021, s. 191.

k vulgaritám a násilí. Tyto a další projevy však společnost adolescentovi zpravidla toleruje, pokud se pohybují v přípustné míře.⁸⁷

Pro delikvenci mladistvých v České republice je typická vyšší míra latence (především u drobné kriminality), vyšší zastoupení méně závažné majetkové kriminality, nízký podíl dívek oproti chlapcům a skupinová trestná činnost. Mladiství dále oproti dospělým jednájí více unáhleně, jejich skutky jsou charakteristické špatnou či žádnou přípravou, absencí zkušeností a mnohdy extrémní tvrdostí.⁸⁸ Přestože kriminalita mládeže dle statistik klesá⁸⁹, mění se její projevy: v posledních letech nabývá na významu kyberkriminalita a hovoří se i o nárůstu brutality a agresivity mladistvých.⁹⁰

Výše zmíněné znaky typické pro kriminalitu mladistvých umožňují blíže poznat osobnost a myšlenkové pochody mladistvého pachatele. Mladiství nejsou dobře schopni odložit své uspokojení, a tudíž pokud se u nich vyskytne nenaplněná potřeba, mají nutkání tuto potřebu okamžitě uspokojit. Mladí lidé reagují na vzniklou situaci velmi rychle a intenzivně, proto své činy důkladněji nepromýšlejí, a proto zde zpravidla absentuje přípravná fáze. Ve velké míře se orientují na přijetí vrstevníky, trestnou činnost páchají společně s nimi (typicky vandalismus) nebo se jim po spáchání činu alespoň svěří, což může vést k jejich snadnějšímu odhalení. Jejich jednání je často vysoce neadekvátní ve vztahu k cíli: mladiství se uchylují ke společensky nežádoucímu chování, přestože existují i legální prostředky vedoucí k dosažení cíle. U majetkové kriminality bývá doprovodným jevem násilí, u něhož míra brutality výrazně neodpovídá hodnotě odcizeného majetku. Objektem bývají pro mladistvého hodnotné a atraktivní věci, které by si legální činností nemohl opatřit nebo prostřednictvím nich získává potřebné finanční prostředky (mnohdy na získávání drog).⁹¹ Motivů se vyskytuje celá řada, může se dále jednat např. o nenaplněnou lásku, touhu vzít situaci do svých rukou, nudu nebo absenci struktury v životě.⁹² Zmíněným průvodním jevům odpovídá i struktura kriminality osob mladších 18 let. Při pohledu na Policejní statistiky za

⁸⁷ THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015, s. 414-431.

⁸⁸ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA, Jana HULMÁKOVÁ, et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 284-290.

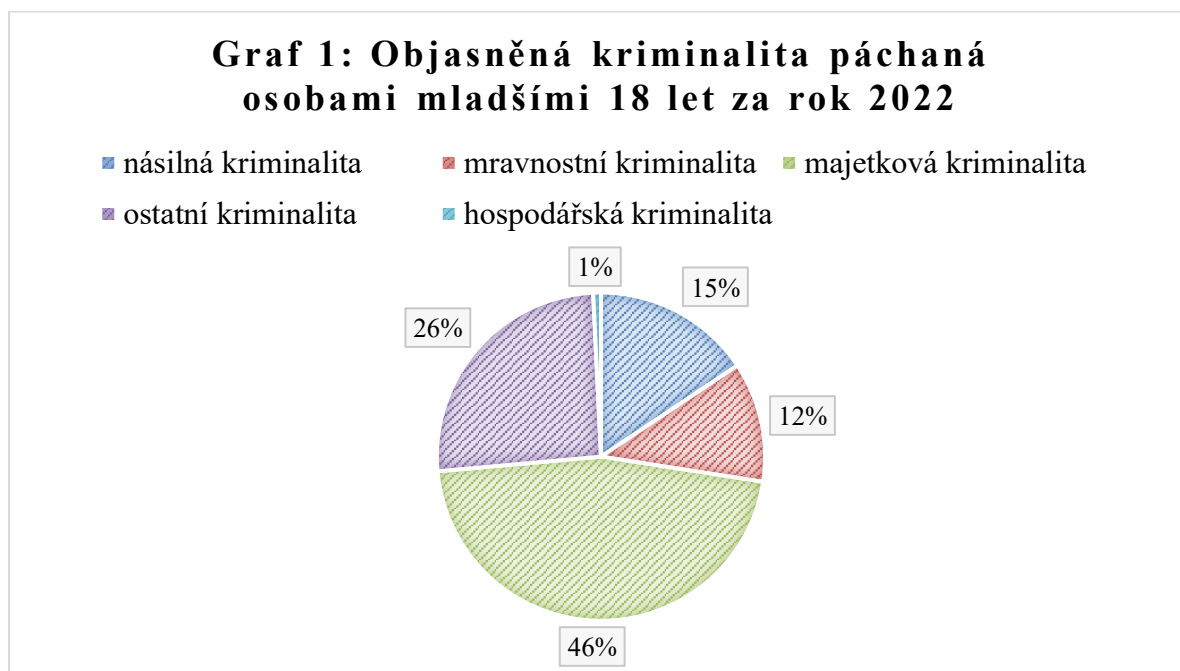
⁸⁹ Kriminalita - Policie České republiky. In: *policie.cz* [online] [cit. 6. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>; Statistiky kriminality - dokumenty - Ministerstvo vnitra České republiky. In: *mvcz.cz* [online] [cit. 6. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.mvcz.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>

⁹⁰ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA, Jana HULMÁKOVÁ, et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 288.

⁹¹ GRÍVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 489-493.

⁹² VEČERKA, Kazimír et al. *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, s. 58-62.

rok 2022 vidíme, že největší podíl představuje majetková kriminalita. Značnou část tvoří rovněž násilná kriminalita, následovaná kriminalitou mravnostní.⁹³

Znaky typické pro kriminalitu mladistvých nachází značné uplatnění ve fázi vyšetřování (např. při pátrání po neznámém pachateli mohou směřovat vyšetřovatele k faktu, že čin byl spáchán mladistvým pachatelem). Při posuzování trestní odpovědnosti není u mladistvého relevantní pouze věk, ale i jeho rozumová a mravní vyspělost, která reflektuje jeho schopnosti pochopit následky svého jednání a své jednání ovládnout.

Pokud budeme pátrat po etiologii kriminality mladistvých, narazíme (opětovně) na kombinaci celé řady jevů. Přestože je kriminalita mladistvých považována za jev typicky podmíněný kulturou, dobou a místem, faktory jej umocňující považujeme za víceméně neměnné.⁹⁴ Nelze opomenout vliv genetiky (např. zděděných predispozic reagovat určitým způsobem), biologické výbavy (např. hormonální nerovnováhy nebo úrazu) a prenatálních a postnatálních vlivů (např. nechtěného těhotenství nebo komplikací při porodu). Dále se na páchaní kriminality mladistvých podílí i jejich osobnostní charakteristika: intelekt, motivace, temperament. Konečně hrají podstatnou roli výchova a prostředí, v němž se dítě či mladistvý pohybuje. Mezi klíčové kriminogenní vlivy, plynoucí ze sociálního prostředí, patří nestabilita rodinného prostředí, nejistota rodinných vazeb a neúplná rodina, izolace, separace od rodičů a absence pečujících osob,

⁹³ Statistické přehledy kriminality za rok 2022. Analýza stavu a vývojových trendů. In: *policie.cz* [online] [cit. 30. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2022.aspx> (vlastní zpracování)

⁹⁴ MAREŠOVÁ, Alena. *Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997, s. 5.

nepodnětné rodinné zázemí, zanedbání výchovy, materiální, psychické či sociální strádání rodiny, nedostatečné vzdělávání nebo kontakt s rizikovým prostředím a vrstevníky.⁹⁵

Ve **středním věku** se poté začínají ve vyšší míře objevovat hospodářská kriminalita a organizovaný zločin. **Osoby nad 60 let** se na celkové kriminalitě podílejí pouze z několika málo procent, proto jejich specifickým nebývá věnováno příliš pozornosti, nicméně nacházíme u nich oproti ostatním věkovým skupinám četné množství trestné činnosti násilné povahy.⁹⁶

Biologická (vrozená) výbava jedince a vliv zděděných prvků se pravidelně uvádí mezi prvními a klíčovými faktory ovlivňujícími osobnost člověka, příp. jeho kriminální chování. Ostatně i kriminologické teorie opírající se o tyto skutečnosti mají dlouholetou tradici. Vliv fyziologického uspořádání člověka je dnes nezpochybnitelný, přesto zůstává vzhledem ke složitosti svého zkoumání (např. studium mozkových abnormit pomocí zobrazovacích metod) především doménou výzkumné kriminologie. S ohledem na to jsem se zaměřila pouze na základní dva činitele biologického původu, a to věk a pohlaví.

⁹⁵ GRIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 496-505.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 107-108.

3.2 Psychologické faktory (struktura osobnosti a základní složky osobnosti)

Jak již bylo nastíněno v úvodu třetí kapitoly, lidská osobnost se skládá z množství prvků (individuálních dispozic), které tvoří základní elementy psychických funkcí (jako jsou výkon, hodnocení apod.) a jež jsou souhrnně označovány jako **struktura osobnosti**. Struktura osobnosti zachycuje **relativně trvalé uspořádání jednotlivých dispozic** (osobnostních vlastností), tvořící výsledný systém – osobnost člověka.⁹⁷ Strukturu osobnosti však nelze chápat jako zcela neměnný fenomén, nýbrž jako „*dynamicky se vyvíjející stav určité specifické struktury, stále ovlivňovaný vnitřními a vnějšími činiteli ve vzájemném stále se měnícím vztahu.*“⁹⁸

Při popisu lidské osobnosti nevyhnutelně vycházíme z vnějších projevů, tedy z lidského chování. Pokud člověk opakuje určitý vzorec chování (např. „Často se chodí bavit do společnosti.“), jeho generalizací získáme popisnou charakteristiku („Je společenský.“). Ta nemusí vždy plnohodnotně odrážet realitu (lidské chování je proměnlivé), přesto se jedná o užitečnou informaci odrážející osobnost jedince a vystihující podstatné rozdíly od ostatních lidí.

Popisné charakteristiky se označují jako osobnostní vlastnosti, dispozice, **složky** či rysy. Vágnerová vymezuje několik příznačných atributů, které mají společné:

- jsou to **zobecňující vlastnosti** vyjadřující **jedinečnost** každé osoby,
- chápeme je jako **předpoklad k určitým reakcím**,
- jsou relativně **trvalé a stabilní**,
- zpravidla jsou **vyjádřeny na škále dvou opačných kategorií** s tím, že rozložení v populaci kopíruje Gaussovu křivku,
- navzájem jsou relativně **nezávislé**, ale společně vytvářejí **osobnostní profil** jedince.⁹⁹

Osobnostní vlastnosti se projevují v různých situacích odlišně. Výraznější vlastnosti se projevují ve většině situací, některé zase naopak pouze v určitých momentech (např. ve stresu).

Mezi odborníky nepanuje jednotný pohled, nicméně tradičně se v psychologické teorii uvádí zhruba 5-7 klíčových složek osobnosti, mezi nimi zejména: temperament, charakter, schopnosti, motivace, postoje nebo jáství. V následujícím textu bude pojednáno o nejpodstatnějších složkách osobnosti se zaměřením na jejich projevy u pachatelů trestné činnosti.

⁹⁷ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 170.

⁹⁸ MAREŠOVÁ, Alena. *Delikventi z pohledu kriminologa*.

⁹⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum, 2010, s. 84-85.

3.2.1 Temperament

Temperament je základní vlastností lidské psychiky, která vyjadřuje vzrušivost jedince, resp. jeho sklon reagovat na určité podněty s určitými emocemi, rychlostí, napětím a energií. Tato vzrušivost je spjata s funkcí nervové a neurohumorální soustavy, a proto je temperament považován za vrozený, psychobiologický základ osobnosti.¹⁰⁰ Blatný do temperamentu zahrnuje ty „psychologické charakteristiky osobnosti, jež jsou vrozené (dědičné), můžeme u nich identifikovat biologický základ a týkají se formální (stylistické, průběhové, dynamické), nikoli obsahové stránky chování a prožívání.“¹⁰¹ Temperament dle humanisticky zaměřeného psychologa Ericha Fromma určuje způsob, jakým člověk reaguje, odvíjí se od fyziologické konstituce a přetrvává v zásadě neměnný.¹⁰² Temperament je z velké části podmíněn geneticky, míra dědičnosti se uvádí v průměru 50 %.¹⁰³

V souvislosti s temperamentem se nejen u pachatelů objevuje pojem **afekt**, který charakterizuje velmi rychle nastupující, prudkou a intenzivní emoční reakci, která jedince nutí k okamžitému vybití a zároveň u něj potlačuje racionální úvahy nad jeho chováním. Člověk může zároveň disponovat tzv. zúženým vědomím, neboť soustředí svou pozornost na úzký okruh podnětů a zbývající okolí ignoruje. Afekt může mít původ buď ve velmi labilní a **impulzivní osobnosti** člověka¹⁰⁴ nebo může být důsledkem extrémně vypjaté či dlouhodobé situace stresu.¹⁰⁵

Biologickou souvislost temperamentu a psychiky objevili již Hippokrates a následně Galénos, kteří zastávali názor, že lidské chování je determinováno obsahem převažujících šťáv v těle (krve, slizu, žluči a černé žluči) v těle člověka. Označení pro jednotlivé typy se vžily i v laické řeči: sangvinik, melancholik, flegmatik a choleric.¹⁰⁶

V následujícím textu dále rozpracuji kromě pojmů **extraverze a introverze** – které pronikly z psychologické teorie a ustály se i v běžné řeči – aktuálně významné teorie temperamentu: **Cloningerovu teorii temperamentu, Zuckermanovu teorii hledání vzruchu** a novou **kriminologickou teorii temperamentu M. DeLisiho a M. G. Vaughna**.

¹⁰⁰ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu*. Praha: Grada, 2010, s. 65.

¹⁰¹ BLATNÝ, Marek et al. *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada, 2010, s. 23.

¹⁰² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967, s. 46.

¹⁰³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 36.

¹⁰⁴ Impulzivita a páchaní kriminality bývají často dávány do vzájemné souvislosti, řada autorů (např. Eysenck nebo Gottfredson a Hirschi) impulzivitu zařadila do svých teorií a dnes se hojně užívají psychologické nástroje měřící impulzivitu jakožto prediktor budoucího páchaní trestné činnosti.

¹⁰⁵ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada, 2012, s. 207.

¹⁰⁶ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 223.

Extraverze-introverze

Pojmy extraverze a introverze do psychologie zavedl C. G. Jung. Extrovert je dle Junga otevřený, společenský, přátelský a orientuje se na vnější objektivní poměry. Introvert je spíše plachý, uzavřený člověk se složitou povahou, který se orientuje především podle subjektivních pocitů, nikoliv dle okolních objektů.¹⁰⁷

V souvislosti s osobností delikventa se mnohdy zmiňuje trojdimenzionální teorie temperamentu H. J. Eysencka.¹⁰⁸ Eysenck došel pomocí faktorové analýzy ke třem výchozím faktorům: **emocionální stabilita/labilita (neuroticismus), introverze/extraverze a psychoticismus**. Extraverta považuje Eysenck za společenského, družného, optimistického, impulzivního, bezstarostného, až agresivního. Introvert se uzavírá do sebe, je odměřený, spolehlivý, až pesimistický. Neurotický člověk je neklidný, starostlivý, úzkostný, nejistý a může trpět pocitem méněcennosti. Jako poslední přidal Eysenck faktor psychoticismu, jenž je charakteristický agresivitou, sobectvím, impulsivitou a asociálností. Dle Eysencka tvoří extraverze a introverze (společně s inteligencí) základ osobnosti, neboť se projevují v naprosté většině lidského chování a prožívání, a tudíž tvoří bazální součást osobnosti.¹⁰⁹ Jedinci, kteří nabývají vysokých hodnot na všech třech škálách, mají větší problém s akceptací norem a mohou se často uchýlovat ke kriminálnímu chování¹¹⁰, resp. dle Eysencka vykazují „*kriminální sklony*“.¹¹¹

Dodnes se jedná o hojně citovanou teorii, nicméně pokusy o empirické ověření Eysenckovy teorie docházejí k protichůdným závěrům. Koudelková ve své publikaci zaměřené na delikvenci demonstruje úspěšnost teorie na řadě českých a zahraničních výzkumů, které Eysenckovu teorii podporují.¹¹² Některé zahraniční výzkumy Eysenckovu teorii nicméně nepodpořily¹¹³, jiné výzkumy zase ukázaly pouze vyšší míru psychoticismu a neuroticismu¹¹⁴. V českém prostředí byly Eysenckovy dimenze testovány např. v r. 2006 ve výzkumu IKSP, do něhož bylo zařazeno 73 mladistvých odsouzených za krádeže. Byly v něm zaznamenány zvýšené hodnoty extraverze i neuroticismu (nikoliv však psychoticismu). Autoři však upozorňují, že daný soubor respondentů

¹⁰⁷ JUNG, Carl Gustav. *Výbor z díla. Sv. I, Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997, s. 259.

¹⁰⁸ KOUDELKOVÁ, Anna. *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Pub, 1995, s. 65-67.

¹⁰⁹ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*, s. 68-73.

¹¹⁰ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 35.

¹¹¹ EYSENCK, Hans in BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*, s. 40.

¹¹² KOUDELKOVÁ, Anna. *Psychologické otázky delikvence*, s. 66-67.

¹¹³ BARTOL, Curt R. a Howard A. HOLLAND. Eysenck's Theory of Criminality: A Test on an American Prisoner Population. *Criminal Justice and Behavior*. SAGE Publications Inc, 1979, roč. 6, č. 3, s. 245-249. DOI: 10.1177/009385487900600304

¹¹⁴ HAAPASALO, Jaana. Sensation seeking and Eysenck's personality dimensions in an offender sample. *Personality and Individual Differences*. 1990, roč. 11, č. 1, s. 81-84. DOI: 10.1016/0191-8869(90)90171-M

měl oproti mladistvým respondentům z předchozích výzkumů pod IKSP problémy při vyplňování testových metod, a proto mohou být výsledky málo průkazné.¹¹⁵ Další výzkum IKSP (zaměřující se na recidivisty) zaznamenal dvojnásobný výskyt extravertze oproti introverzi a minimálně u dvou třetin recidivistů rovněž vyšší míru emocionální lability (neuroticismu) a psychoticismu.¹¹⁶ S ohledem na tyto výzkumné závěry bychom mohli uvažovat o platnosti Eysenckových závěrů i u populace českých pachatelů.

Čtyři temperamentové dimenze Roberta Cloningera

Současný psychiatr Robert Cloninger představuje neurobiologickou (a psychometricky ověřenou) teorii temperamentu a charakteru, která je hojně prezentována i v české literatuře a užívána je i ve výzkumu.¹¹⁷ Charakterová složka je blíže rozebrána v kapitole 3.2.6. Cloninger hodnotí temperament na čtyřech škálách:

- **vyhýbání se poškození,**
- **vyhledávání nového,**
- **závislost na odměně,**
- **vytrvalost.**¹¹⁸

Pachatelé trestné činnosti vykazují vyšší výsledky na škále vyhledávání nového, což dle Cloningera vede k impulsivitě, nižší míře tolerance a neuspořádanosti. Pachatelé mají také oproti běžné populaci signifikantně vyšší míru vytrvalosti (dle Cloningera se jedná o perfekcionismus, rigiditu a nepružnost) a nižší míru závislosti na odměně (což Cloninger interpretuje jako snahu o distancování se a nižší komunikativnost).¹¹⁹

Cloningerova teorie byla na základě empirických dat podpořena ve vztahu k dospělým pachatelům, ti vykazují vyšší hodnoty vyhledávání nového a nižší hodnoty vyhýbání se poškození. Britská studie 122 mladistvých pachatelů našla identické tendence i u mladších pachatelů. Navíc autoři poukazují na skutečnost, že pachatelé s nízkými hodnotami vyhýbání se poškození se zároveň i méně obávají trestu.¹²⁰ Tento poznatek může být přínosný i v České republice, a to

¹¹⁵ VEČERKA, Kazimír et al. *Ohrožená mládež mezi prevencí a represí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011.

¹¹⁶ MAREŠOVÁ, Alena et al. *Kriminální recidiva a recidivisté: (charakteristika, projevy, možnosti trestní justice)*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011, s. 153-189.

¹¹⁷ POLIŠENSKÁ, Veronika A. Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*. 2009, roč. 53, č. 6.

¹¹⁸ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*, s. 72.

¹¹⁹ JENGIĆ, Vesna Sendula et al. The influence of temperament and character of psychotic individuals on the possibility of committing criminal offences. *Collegium Antropologicum*. 2008, roč. 32, č. 4, s. 1179-1187.

¹²⁰ LENNOX, Charlotte a Mairead DOLAN. Temperament and character and psychopathy in male conduct disordered offenders. *Psychiatry Research*. 2014, roč. 215, č. 3, s. 706-710. DOI: 10.1016/j.psychres.2014.01.019

především pro účely ukládání trestů a při práci s pachateli v rámci resocializačních programů, neboť pachatelé s nízkým stupněm vyhýbání se poškození velmi málo reagují na tresty, a naopak své chování více mění při orientaci na odměny.

Zuckermanova teorie hledání vzruchu

Součástí temperamentu je i vyhledávání nových a intenzivních zážitků. Moderní teorií, členící jednotlivé oblasti, v nichž lidé soustředí svůj zájem o nové podněty, je teorie hledání vzruchu (angl. sensation seeking) Marvina Zuckermana. Zuckerman rozlišuje čtyři vzájemně provázané tendence chování:

- **vyhledávání dobrodružství** (např. prostřednictvím fyzických aktivit, adrenalinových sportů),
- **vyhledávání nových zkušeností** (např. umění, cestování),
- **disinhibovanost** (překonávání společenských zábran, užívání psychoaktivních látek, alkoholismus, agrese, vyžívání se v neobvyklých sexuálních praktikách),
- **náchylnost k nudě** (nespolehlivost, snaha vyhnout se stereotypu, nestálost).¹²¹

Sám Zuckerman se zabýval vztahem mezi hledáním vzruchu (sensation seeking) a hodnocením rizika v mnoha oblastech: zločiny (např. zatčení pro prodej či nákup drog, krádež, řízení v opilosti), finanční prohřešky (např. gambling, sázky), drobné společenské prohřešky (např. přecházení na červenou, odtazeni vozidla ze zákazu stání, vyhození z klubu pro nevhodné chování), sport (např. úrazy při potápění nebo surfování) nebo rizikové sexuální chování (např. riziko přenosu AIDS). Potřeba vyhledávání nových zážitků signifikantně negativně koreluje s hodnocením rizika všech výše zmíněných aktivit kromě finančních prohřešků (tzn. čím méně lidé vnímají aktivitu jako rizikovou, tím větší je pravděpodobnost, že ji budou vykonávat). Dle Zuckermana je vyhledávání zážitků silným prediktorem riskantního chování, zejména kriminálního jednání a drobných společenských prohřešků.¹²²

Z výzkumů plyne, že pachatelé – útočníci mají obecně vyšší potřebu vyhledávání nových zážitků (vyšší míru sensation seeking) než ostatní lidé v běžné populaci.¹²³ Jedním z možných vysvětlení je skutečnost, že delikventi špatně snášejí nudné a stereotypní prostředí, což si

¹²¹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 77-80.

¹²² HORVATH, Paula a Marvin ZUCKERMAN. Sensation seeking, risk appraisal, and risky behavior. *Personality and Individual Differences*. 1993, roč. 14, č. 1, s. 41-52. DOI: 10.1016/0191-8869(93)90173-Z

¹²³ HAAPASALO, Jaana. *Sensation seeking and Eysenck's personality dimensions in an offender sample*, s. 81-84.

vynahrazují vyhledáváním nových podnětů. Díky tomu u nich dochází k nabuzení jejich autonomního nervového systému, což uspokojuje jejich touhu po nových prožitcích.¹²⁴

Kriminologická teorie temperamentu

M. DeLisi a M. G. Vaughn vytvořili v r. 2014 první kriminologickou teorii antisociálního chování a trestněprávních interakcí s explicitním užitím temperamentu.¹²⁵ Temperament je dle nich založen na dvou hlavních konstruktech. Prvním je **snaha o kontrolu** (angl. effortful control), která znamená schopnost jedince potlačit dominantní či preferovanou odpověď ve prospěch nedominantní (většinou méně příjemné), a jedná se tak o součást sebekontroly.¹²⁶ Druhý konstrukt reprezentuje **negativní emocionalita** (angl. negative emotionality), která je charakteristická pro jedince reagující vůči svému okolí obzvláště negativně, zlostně a nepřátelsky. Do výzkumu, jehož cílem bylo empirické ověření teorie, bylo zařazeno více než 27 000 odsouzených na Floridě. Bylo zjištěno, že ti, kteří vykazovali nízké hodnoty snahy o kontrolu a vyšší hodnoty negativní emocionality, častěji a rychleji recidivovali (byli opětovně zadrženi).¹²⁷

3.2.2 Motivace

Lidské chování je poháněno nekonečným množstvím podnětů – zevnitř i zvenčí – lidské psychiky. Zvnitřněné prvky ovlivňující směr a sílu chování člověka se označují jako **motiv**, které mohou být pro jedince vědomé i nevědomé. Motivace pak označuje „*proces přípravy a případné realizace chování vědomě, či nevědomě zaměřeného na dosažení cíle.*“ Její funkcí je především odstranění nežádoucího stavu, tedy dosažení uspokojení.¹²⁸

Nauka trestního práva se motivací pachatele zabývá při posuzování fakultativních znaků subjektivní stránky trestného činu, jimiž jsou *pohnutka* (motiv) a *cíl* (záměr). **Pohnutka** vyjadřuje vnitřní přesvědčení pachatele, které jej vedlo ke spáchání trestného činu. Jestliže je pohnutka součástí konstrukce skutkové podstaty (kupříkladu u trestného činu ublížení na zdraví z omluvitelné pohnutky dle § 146a TZ), pak je její existence nezbytná pro naplnění skutkové

¹²⁴ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 30.

¹²⁵ DELISI, Matt a Michael G. VAUGHN. Foundation for a temperament-based theory of antisocial behavior and criminal justice system involvement. *Journal of Criminal Justice*. 2014, roč. 42, č. 1. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2013.11.001

¹²⁶ Teorii, hledající původ kriminálního chování v absenci sebekontroly, představili M. R. Gottfredson a T. Hirschi, na jejichž práci DeLisi a Vaughn navazují.

¹²⁷ BAGLIVIO, Michael T. et al. Effortful control, negative emotionality, and juvenile recidivism: an empirical test of DeLisi and Vaughn's temperament-based theory of antisocial behavior. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*. 2016, roč. 27, č. 3, s. 376-403. DOI: 10.1080/14789949.2016.1145720

¹²⁸ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 288-290.

podstaty. Dále se k pachatelovým pohnutkám přihlíží při posuzování přitěžujících okolností (např. spáchání trestného činu v silném rozrušení podle § 41 písm. b) TZ) a polehčujících okolností (např. spáchání trestného činu ze ziskuchtivosti podle § 42 písm. b) TZ). K naplnění **cíle** (účelu) trestného činu je třeba úmyslné zavinění pachatele (např. trestný čin braní rukojmí dle § 316 TZ, jehož cílem je donutit jiného, aby něco konal, opominul nebo trpěl).¹²⁹ Motivace je tak klíčovým aspektem osobnosti jedince, který je posuzován buď v rámci soudně znalecké činnosti nebo ze strany orgánů činných v trestním řízení.

Soudobý psycholog Milan Nakonečný upozorňuje, že je třeba odlišit *psychologické příčiny* chování a *motivace* chování. Psychologické příčiny zahrnují širší okruh jevů než motivy.¹³⁰ Souhlasný názor prezentuje i forenzní psycholog Anton Heretik, dle něhož jsou *příčiny* chování a *motivace* chování dva provázané fenomény, které je ale nezbytné oddělovat. Příčinami jsou dle Heretika objektivní a subjektivní okolnosti vedoucí ke spáchání činu, kdežto motivace je proces, při němž se jedinec rozhodne pro spáchání činu. Jako příklad uvádí pachatele s disociální poruchou osobnosti a v alkoholovém opojení (příčiny), který se v důsledku konfliktu s přítelkyní (motiv) rozhodne (motivace), že spáchá násilný trestný čin.

V současné době již je překonáno chápání pachatele jako osoby se zvrácenými pudy a motivy, naopak platí, že motivy pachatelů se zpravidla výrazně neliší od běžné populace. Do procesu spáchání trestného činu tak v mnohem větší míře vstupují osobnostní charakteristiky a situační vlivy.¹³¹

U motivace pachatele pro spáchání trestného činu lze pozorovat tři druhy převažujících příčin:

- **instrumentální motivace** (trestný čin je instrumentem, resp. nástrojem k dosažení určitého cíle, takový čin je zpravidla plánovaný),
- **afektivní motivace** (trestný čin je vyvrcholením emocionálně vypjaté situace a zpravidla není předem připravený),
- **deviantní či patologická motivace** (pojátkem takových trestných činů je duševní porucha ovlivňující motivaci pachatele).¹³²

Americký forenzní psycholog prof. L. B. Schlesinger pojmenoval svůj článek, kterým představil klasifikaci trestných činů pro účely stanovení prognózy pachatele, slovy: „*Studujte motivaci, ne zločin.*“ Autor v něm předestírá, že čistě legální přístup ke zločinu se soustředí pouze

¹²⁹ JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné*, s. 255.

¹³⁰ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 290.

¹³¹ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forenzní psychologie*, s. 81.

¹³² ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Policejní psychologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 128-129.

na jednání a stupeň úmyslu pachatele a nerozlišuje individuální motivační aspekty, v důsledku čehož neumožňuje plné pochopení chování pachatele, ani neposkytuje prognózu jeho kriminálního chování. Schlesinger zasazuje trestné činy do motivačního spektra od činů spáchaných pod silným vlivem prostředí až po činy spáchané z čistě vnitřních pohnutek:

- a) **Environmentálně stimulované činy** (angl. environmentally stimulated criminal acts) - většina z pachatelů netrpí duševní poruchou a jejich osobnost není nijak narušená. Teorií, která vysvětluje podstatu těchto činů, je teorie diferenciální asociace E. Sutherlanda. Jako příklady uvádí Schlesinger chování nacistů, Američanů při válce ve Vietnamu, gang rape nebo vraždy na objednávku. Dle autora tyto činy nevypovídají nic o osobnosti pachatelů ani o jejich chování.
- b) **Situační delikty** (angl. situational offenses) – tvoří většinu deliktů, jejich podstata spočívá v behaviorální reakci na stresující okolnosti, u pachatelů se nevyskytují žádné psychopatologické jevy, riziko recidivy je u vražd a zabití nízké, u krádeží a loupeží vyšší s ohledem na opakovanou vidinu zisku.
- c) **Činy impulzivního pachatele** (angl. impulsive offenders) – pachatelé nemají žádný cíl, jejich chování je náhodné a nepředvídatelné. Jedinci jsou většinou pasivní, příliš ovlivnitelní prostředím, nejsou schopni regulovat své emoce, a proto na vlivy svého okolí reagují velmi přehnaně. Jejich osobnost je jednoduchá, žijí „tady a teď“, jejich činy jsou málo promyšlené. Na rozdíl od pachatelů situačních deliktů páchají antisociální činy opakovaně.
- d) **Katymní činy** (angl. catathymic offenses) mohou nabývat dvou podob:
 - a. **Akutní** – v pozadí činů nejsou emoce vyvolané situačními vlivy, ale hlubší emoční napětí, zpravidla doprovázené pocitem sexuální nedostatečnosti, oběť má mnohdy symbolický význam k prožívanému konfliktu, pachatel často neumí logicky vysvětlit své chování. Obecně jim nelze zabránit, proto je třeba věnovat zvýšenou pozornost lidem s pocity (především sexuální) méněcennosti a se zálibou v násilí.
 - b. **Chronická** – opět mívá sexuální podtext, může se tvořit na základě intimního či jiného vztahu z minulosti (nejednou jde o případy stalkingu). V první (tzv. inkubační) fázi je pachatel až obsesivně zaujatý obětí. Poté se rozhodne, že násilí je jediným řešením jeho vnitřního konfliktu (druhá fáze). Po spáchání činu pocituje úlevu (třetí fáze).
- e) **Kompulzivní činy** (angl. compulsive offenses) – jejich spouštěčem nebývá podnět z okolního prostředí, zdrojem jsou vnitřní pohnutky. Kompulzivní činy se mohou

opakovat (často naprosto identicky a rituálně), protože je zde vysoké riziko recidivy. Mají leckdy sexuální podtext, který je prostředkem pro uvolnění agrese. Bývají doprovázené (mnohdy mnohaletými) fantaziemi, proto je třeba, aby byli odborníci ostražití vůči osobám se sadistickými a zvrácenými fantaziemi.

Nejvyšší riziko recidivy je dle Schlesingera u impulzivních pachatelů, pachatelů sexuálně motivovaných trestných činů katatymního nebo kompulzivního charakteru a u kompulzivních pachatelů (hlavně u rituálních činů).¹³³

3.2.3 Postoje

Přestože se pojem *postoj* ustálil v psychologii již v 1. pol. 20. století, není zcela jasné, co přesně ve skutečnosti zahrnuje. Přece však panuje mezi psychology shoda na tom, že postoje vyjadřují hodnotící vztah jedince k nějakému objektu, tzn. subjektivní význam, který jedinec přisuzuje určité hodnotě. Pro každého jedince je tedy míra, s jakou považuje danou hodnotu za žádoucí, odlišná. Tradičně se rozlišují tři složky postojů: kognitivní složka (zahrnuje informace, které má jedinec o objektu), emocionální (charakterizuje sílu emocí, které člověk ve vztahu k objektu pociťuje) a konativní (znázorňuje chování jedince vůči objektu).¹³⁴ Nepřesně bývají postoje ztotožňovány s *motivy*. Motivy zahrnují příčiny (důvody) nějakého chování (odpovídají na otázku „proč“ někdo něco dělá), zatímco postoje ovlivňují způsob, jakým se člověk chová (odpovídají na otázku „jak“ někdo něco činí).¹³⁵

V souvislosti s motivací a změnami postojů je zmiňován efekt kognitivní disonance, který zjednodušeně říká, že jestliže jedinec pociťuje rozpor v kognici, má potřebu tento rozpor odstranit (usiluje o konsonanci), zejména změnou v chování či změnou kognitivní stránky prožívaného rozporu (např. postoje). Důležitým poznatkem je tedy skutečnost, že jedinec řídí své chování tak, aby udržoval a obnovoval soulad mezi svými postoji a chováním.

Pro forenzní účely je však třeba upozornit na závěry nejznámějších výzkumů zabývajících se vztahem postojů a chování. Zkoumání vlivu postojů a chování ukázalo, že mezi postojem a chováním jedince je pouze velmi malá, ne-li žádná souvislost.¹³⁶ Z postoje, který osoba zaujímá, tak nelze předpovídat budoucí chování vůči určitému objektu.

¹³³ SCHLESINGER, Louis B. Classification of Antisocial Behavior for Prognostic Purposes: Study the Motivation, Not the Crime. *The Journal of Psychiatry & Law*. 2004, roč. 32, č. 2, s. 191-219. DOI: 10.1177/009318530403200204

¹³⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 306-308.

¹³⁵ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*, s. 271.

¹³⁶ Dodnes se tento fenomén nazývá LaPierrův paradox, a to po R. LaPierrovi, který ve 30. letech 20. století prováděl výzkumy zaměřené na rasistické postoje a chování v USA.

Praktické využití zkoumání postojů u pachatelů nachází uplatnění při sledování účinnosti terapeutických či resocializačních programů zaměřených na změny postojů osob, které se jich účastní, např. v rámci terapeutického působení na osoby drogově závislé.¹³⁷

3.2.4 Schopnosti a inteligence

Schopnosti můžeme označit jako „*psychofyzické dispozice k výkonu*.“ Výkon je nicméně podmíněn i dalšími okolnostmi (např. únavou nebo náladou) a mj. i vnějšími vlivy (např. fyzikálními vlastnostmi prostředí). V souvislosti se schopnostmi se skloňují i další obdobné, často odlišně chápané pojmy. **Vlohy** jsou koncipovány jako vrozené předpoklady pro rozvoj schopností v určité aktivitě. **Talent** je pojímán buď jako význačné nadání nebo jako perfektní výkonnost v konkrétní oblasti. **Nadání** je chápáno jako „*vrozený předpoklad k výkonu*“, zatímco schopnosti jsou vnímány především jako naučené dispozice či rozvinuté nadání.¹³⁸

Pomocí faktorové analýzy J. P. Guilford rozčlenil schopnosti do několika dimenzí:

- **dimenze vnímání** (rozlišování barev, zvuků, rovnováha, pozornost...),
- **dimenze psychomotoriky** (síla, zrychlení, flexibilita, koordinace...),
- **dimenze inteligence** (paměť, nalézání informací, produkce nových informací, hodnocení informací).¹³⁹

Inteligence

Obecná inteligence je považována za nejznámější a nejzákladnější schopnost. Inteligence zahrnuje především schopnost řešit problémy a přizpůsobit se podmínkám prostředí. Existují různé obsáhlé definice inteligence čerpající z rozdílných východisek a zdůrazňující odlišné aspekty:

- David Wechsler, jeden z nejuznávanějších odborníků na testování inteligence, ji označil za „*globální schopnost jedince cílevědomě jednat, racionálně myslet a účinně se vyrovnávat se svým prostředím*“.¹⁴⁰
- William Stern, autor konceptu inteligenčního kvocientu (IQ) jako podílu mentálního a chronologického věku, považoval inteligenci za „*obecnou schopnost psychického přizpůsobení se člověka novým životním podmínkám a úkolům*“.¹⁴¹

¹³⁷ ZEMAN, Petr. *Uživatelé drog ve vězení: hodnocení účinnosti terapeutických programů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019, s. 103–133.

¹³⁸ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 252.

¹³⁹ Ibid., s. 256.

¹⁴⁰ WECHSLER, David in BLATNÝ, Marek et al. *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*, s. 71.

¹⁴¹ STERN, William in NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 261.

U inteligence, stejně jako u temperamentu, byla prokázána zřejmá závislost na genetických dispozicích. Heritabilita inteligence se uvádí zpravidla mezi 50-80 %¹⁴², nicméně ve velké míře závisí i na prostředí, v němž jedinec vyrůstá. Pokud je dítě vystavováno množství kvalitních podnětů, díky nimž bude mít potenciál se nadále rozvíjet, vliv dědičnosti je oslaben.¹⁴³ S ohledem na to, že každá nastupující mladá generace je stimulována novými podněty, dochází u nových generací k postupnému nárůstu inteligence oproti generacím starším. Tento jev označujeme jako Flynnův efekt.¹⁴⁴

Úroveň inteligence je vyjádřena pomocí inteligenčního kvocientu (IQ), jehož rozložení v populaci odpovídá Gaussově křivce. Vzhledem k tomu, že trestní zákoník explicitně zmiňuje mentální retardaci jako příklad duševní poruchy¹⁴⁵, je na místě uvést pásma inteligenčního kvocientu, vč. jejich označení a zastoupení v populaci:¹⁴⁶

Tabulka 1: Rozložení pásem inteligenčního kvocientu v populaci

Pásmo IQ	Označení	Starší označení	Zastoupení v populaci
>130	Vysoký nadprůměr		2,3 %
120-130	Výrazný nadprůměr		7 %
110-120	Lehký nadprůměr		16 %
90-110	Průměr		50 %
80-90	Lehký podprůměr		16 %
70-80	Výrazný podprůměr		7 %
50-70	Lehká mentální retardace	Debilita	2,5 %
35-50	Středně těžká mentální retardace	Imbecilita	
20-35	Těžká mentální retardace	Imbecilita	
<20	Hluboká mentální retardace	Idiocie	

Nízká úroveň inteligence byla historicky spjata s tzv. koncepcí oligofrenního pachatele, která ztotožňovala zločince s osobou mentálně nedostačivou. Problematika inteligence u pachatelů je ve skutečnosti komplikovanější, neboť nelze uzavřít, že osoba s nižšími intelektovými schopnostmi je náchylnější ke kriminální kariéře. Nižší hodnota intelektu se dostává do popředí hlavně u těch jedinců, kteří se pohybují v nepodnětném či problémovém prostředí. Intelekt je tak

¹⁴² ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*, s. 51.

¹⁴³ VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*, s. 46-47.

¹⁴⁴ Ibid., s. 407.

¹⁴⁵ Ust. § 123 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

¹⁴⁶ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*, s. 81.

potřeba vnímat nikoliv jako neměnnou determinantu lidského chování, ale potenciál, jehož naplnění a využití se odvíjí od prostředí, v němž se jedinec pohybuje.¹⁴⁷

Mezi kriminální populací lze v průměru nalézt nižší hodnoty intelektu.¹⁴⁸ U osob s hlubokou mentální retardací k trestné činnosti dochází zřídka, neboť tyto osoby vyžadují velké množství péče a pomoci druhých osob.¹⁴⁹ Pro pachatele s lehkou a středně těžkou mentální retardací je typická zvýšená sugestibilita (k trestné činnosti mohou být navedeni) a snížená schopnost ovládat negativní emoce (může z jejich strany docházet k fyzickým útokům), sexuální puzení (mohou se poté dopouštět parafilního chování) a neschopnost oddálit své uspokojení (za účelem uspokojení potřeb páchají krádeže). Rozpoznávací a ovládací schopnosti mohou být následně posouzeny jako podstatně snížené až vymizelé.¹⁵⁰ Jak již bylo uvedeno v kapitole, pojednávající o pachateli z pohledu trestního práva hmotného, samotná přítomnost mentální retardace nevede automaticky k exkulpaci pachatele, nýbrž je nutné posuzovat rozpoznávací a ovládací schopnosti ve vztahu ke spáchanému skutku.

Skutečnost, že hodnoty intelektu se u pachatelů pohybují zpravidla v pásmu subnormy, byla empiricky potvrzena i pro mladistvé odsouzené v České republice. Mezi mladistvými však byly registrovány výraznější rozdíly oproti dospělým, neboť řada mladistvých dosáhla intelektového průměru či dokonce nadprůměru.¹⁵¹

V našem prostředí se inteligencí u pachatelů majetkové trestné činnosti zabývaly kupříkladu Polišenská, Koubalíková a Borovanská. Výzkumnice při provádění studie narazily na skutečnost, že věznění pachatelé tohoto druhu trestné činnosti měli při vyplňování testových metod problém s dokončením testových setů, příp. je vyplňovali náhodným způsobem. Navíc vzhledem ke skutečnosti, že řada vězňů neměla dokončeno ani základní vzdělání, musely být použity normy používané pro žáky 8. tříd základní školy. I přes komplikace s vyplňováním testů bylo z výsledných dat (které byly získány pouze od respondentů, kteří testový soubor dokončili) patrné, že pachatelé majetkové trestné činnosti vykazovali nižší míru intelektu, než je stanovená norma pro srovnatelnou populaci.¹⁵² Marešová a kolektiv však ve svém výzkumu na majetkových

¹⁴⁷ VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019, s. 124.

¹⁴⁸ NETÍK, Karel a Stanislav HÁJEK. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck, 1997, s. 75.

¹⁴⁹ HOLCR, Květoň. *Kriminologie*, s. 74.

¹⁵⁰ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 99-100.

¹⁵¹ VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*, s. 124.

¹⁵² POLIŠENSKÁ, Veronika A., Sylvie KOUBALÍKOVÁ a Michaela BOROANSKÁ. *Intelligence a agresivita pachatelů majetkové trestné činnosti*. *Československá psychologie*. 2012, roč. 56, č. 6.

a násilných recidivistech nezjistili výrazně nižší hodnoty intelektu v porovnání s normálním rozdělením v populaci.¹⁵³

V České republice byl v r. 2007 zřízen ve Věznici ve Stráži pod Ralskem Specializovaný oddíl pro odsouzené s mentální retardací (SpO). Do zařízení jsou kromě mentálně retardovaných umístovány i další osoby, pro něž by byl výkon trestu odnětí svobody v prostředí běžné věznice problematický (např. psychicky či fyzicky handicapovaní jedinci).¹⁵⁴ Jeho cíli jsou dle Vnitřního řádu pro odsouzené Věznice Stráž pod Ralskem „*připravit somaticky a mentálně slabší odsouzené na samostatný řádný život po ukončení výkonu trestu odnětí svobody, a to především již ověřenými a účinnými terapeuticko-výchovnými metodami; minimalizovat možnost zneužívání somaticky a mentálně slabších odsouzených odsouzenými, kteří vykazují násilnické tendence; umožnit handicapovaným odsouzeným výkon trestu odnětí svobody v prostředí, které nebude nadále zhoršovat jejich psychický stav.*“¹⁵⁵ Zákonné zakotvení odlišného způsobu výkonu trestu u odsouzených s mentální retardací poskytuje § 70 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Pachatelé s nadprůměrně vysokým IQ jsou fascinující pro výzkumníky i laiky. Kriminalita těchto osob však zpravidla nebývá blíže zkoumána, neboť se jedná o velmi vzácný fenomén: vysoce inteligentních lidí je velmi málo (IQ>130 mají pouze cca 2 % populace¹⁵⁶), pouze někteří páchají trestnou činností a pouze někteří z nich jsou chyceni, příp. usvědčeni. J. C. Oleson provedl rozsáhlou analýzu 465 nadprůměrně inteligentních pachatelů, jejichž průměrná inteligence byla 158,5. Hodnota intelektu jakožto nezávislé proměnné byla získána z více než 12 relevantních měřítek (kromě psychometrického testování např. i z plošných přijímacích testů do výběrových institucí). Pachatelé pocházeli z USA, Velké Británie i dalších zemí, pročež lze uvažovat o zobecnění závěrů i na Českou republiku. Z výzkumných dat plyne, že nejčastěji páchaly osoby s nadprůměrným IQ majetkové delikty, drogové delikty, profesní pochybení (porušení bezpečnostních opatření, zneužití pracovních výhod, plagiátorství, podvádění při zkouškách či testech), nejméně naopak páchají přestupky proti systému (vyhýbání se vojenské službě, křivá výpověď) a násilnou trestnou činností.¹⁵⁷

¹⁵³ MAREŠOVÁ, Alena et al. *Kriminální recidiva a recidivisté*, s. 232.

¹⁵⁴ Specializované oddělení, Vězeňská služba České republiky. In: *vscr.cz* [online] [cit. 7. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-straz-pod-ralskem/sekce/specializovane-oddeleni>

¹⁵⁵ Vnitřní řád pro odsouzené ve Věznici Stráž pod Ralskem. In: *vscr.cz* [online] [cit. 13. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/straz-pod-ralskem/ostatni/vnitri-rad/vnitri-rad-pro-odsouzene-ve-veznici-straz-pod-ralskem-2.pdf>

¹⁵⁶ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 267.

¹⁵⁷ OLESON, James C. *Criminal genius: a portrait of high-IQ offenders*. Oakland: University of California Press, 2016, s. 162.

3.2.5 Sebepojetí, sebevědomí a sebekontrola

Sebepojetím označujeme „*souhrn představ a hodnotících soudů, které člověk o sobě chová.*“¹⁵⁸ Sebepojetí se odvíjí od uvědomění vlastního Já.¹⁵⁹ Já je součástí osobnosti, utváří se v něm vnímání sebe sama (vlastní sebeobraz), dochází v něm k integraci a koordinaci veškerých složek psychiky a individuálních zkušeností.¹⁶⁰

Sebehodnocení v zásadě zahrnuje mentální reprezentaci emočního vztahu k sobě samému. Na rozdíl od sebepojetí zdůrazňuje sebehodnocení hodnotící (nikoliv čistě popisný) aspekt Já. Sebehodnocení se rozvíjí již od dětství (byl prokázán vztah mezi rodičovskou podporou a výsledným sebehodnocením) a proměňuje se celý život. Člověk je neustále vystavován podnětům z vnějšího prostředí, které proměňují jeho aktuální mínění o sobě samém.¹⁶¹ Míra **sebevědomí** (angl. self-esteem) vyjadřuje pocit ze sebe samého. Obdobně se užívá i termín *vědomí vlastní hodnoty* (angl. self-worth). Předpokládá se, že lidé s jasně vytyčeným a stabilním sebepojetím mají i kladný vztah vůči sobě.¹⁶²

Konkrétně u pachatelů lze rozlišit dvě extrémní podoby pocitu vlastní hodnoty:

- snížené sebecítění (pachatel má o sobě nízké mínění, jeho život bývá kromě trestného činu vázán i na další problematické aspekty, jako jsou nezaměstnanost nebo problémy ve škole) - u delikventů tato podoba převažuje,¹⁶³
- zvýšené sebecítění (pachatel má zvýšené sebevědomí, které se může manifestovat v důrazném sebeprosazování nebo agresivitě).¹⁶⁴

Sebekontrola pak vyjadřuje konativní či behaviorální aspekt Já, neboť mínění o sobě samém představuje pro člověka hlavní regulátor jeho chování.¹⁶⁵ V r. 1990 představili Michael R. Gottfredson a Travis W. Hirschi **všeobecnou teorii kriminality**, a to v opozici k dosavadním názorům, že zločin je produktem vlivu společnosti a prostředí. Autoři považují za zdroj veškeré zločinnosti nedostatek sebekontroly, čímž se snaží o vysvětlení všech forem kriminality. Gottfredson a Hirschi vymezují základní prvky sebekontroly:

- Zločin poskytuje okamžité uspokojení potřeb – lidé s nízkou sebekontrolou neumí oddálit své uspokojení, neboť se orientují „tady a teď“.

¹⁵⁸ BLATNÝ, Marek et al. *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*, s. 107.

¹⁵⁹ Pojem „Já“ se v souvislosti se sebepojetím píše pro přehlednost zpravidla s velkým písmenem.

¹⁶⁰ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 133-135.

¹⁶¹ BLATNÝ, Marek et al. *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*, s. 125.

¹⁶² VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, eds. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019, s. 81.

¹⁶³ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 56.

¹⁶⁴ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Policejní psychologie*, s. 78.

¹⁶⁵ BLATNÝ, Marek et al. *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*, s. 129.

- Zločin poskytuje jednoduché uspokojení potřeb – zločin dává peníze bez práce, sex bez závazku a odvetu bez prodlevy způsobené soudním řízením.
- Zločin je vzrušující, riskantní a poutavý – zločin zahrnuje nebezpečí, rychlost, hbitost a moc. Lidé s nedostatkem sebekontroly jsou pak více aktivní a dobrodružní.
- Zločin poskytuje pouze mizivé nebo žádné dlouhodobé benefity – zločin ohrožuje dlouhodobé závazky (zaměstnání, sňatek, rodina, přátelství), proto mají lidé s nízkou sebekontrolou nestabilní manželství, přátelství a pracovní vytížení.
- Zločin nevyžaduje složité plánování a přípravu – ke spáchání většiny zločinů nejsou potřeba složité kognitivní schopnosti, ani akademické vzdělání, čímž lidé s nízkou sebekontrolou nedisponují.
- Zločin často vyústí v bolest nebo diskomfort oběti – lidé s nízkou mírou sebekontroly jsou sebestřední, necitliví a lhostejní k utrpení druhých.

Z výše uvedeného plyne, že zločin není jedinou manifestací nízké sebekontroly. Mezi další hlavní problematické projevy patří kouření, pití alkoholu, užívání drog, gambling nebo nezákonné sexuální chování.¹⁶⁶

Dle Gottfredsona a Hirschiho je podstata zločinu neměnná (pročež nazvali svou teorii *všeobecnou*), což bylo podpořeno i zahraničním výzkumem: nízká sebekontrola se ukázala jako signifikantní prediktor násilné, majetkové, obtěžující kriminality (prostituce, držení omamných a psychotropních látek, výtržnictví) i tzv. kriminality bílých límečků.¹⁶⁷

Kritici teorii vyčítají, že pouliční kriminalita a kriminalita bílých límečků nemůže být vysvětlena jednou obecnou teorií, neboť se jedná o diametrálně odlišné a nesrovnatelné skupiny pachatelů.¹⁶⁸ Dále některé výzkumy naznačují, že aplikovatelnost obecné teorie sebekontroly je limitována pohlavím, neboť predikuje především kriminalitu u mužů než u žen.¹⁶⁹

¹⁶⁶ GOTTFREDSON, Michael R. a Travis HIRSCHI. *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press, 1990, s. 89.

¹⁶⁷ DELISI, Matt. It's all in the Record: Assessing Self-Control Theory with an Offender Sample. *Criminal Justice Review*. 2001, roč. 26, č. 1. DOI: 10.1177/073401680102600102

¹⁶⁸ BENSON, Michael L. a Elizabeth MOORE. Are White-Collar and Common Offenders the Same An Empirical and Theoretical Critique of a Recently Proposed General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 1992, roč. 29, č. 3. DOI: 10.1177/0022427892029003001

¹⁶⁹ LAGRANGE, Teresa C. a Robert A. SILVERMAN. Low self-control and opportunity: Testing the general theory of crime as an explanation for gender differences in delinquency. *Criminology*. 1999, roč. 37, č. 1. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1999.tb00479.x

3.2.6 Charakter

Pojem charakter je obdobně rozmanitý, jako pojem osobnost. V běžné řeči jej lidé vnímají jako hodnotící soud („*To je ale charakter!*“), a proto bývá u odborné veřejnosti mnohdy opouštěn. Obdobně jej vnímal i psycholog Gordon W. Allport, který tvrdil, že „*charakter je zhodnocená osobnost.*“¹⁷⁰ Nicméně řecký původ slova charakter (*charaktíras* = vryp, rytina) naznačuje, že jde o vlastnosti, které se do člověka „vryly“ a jsou pro něj typické, jedná se tak o „*individuální zvláštnost člověka.*“¹⁷¹ Někteří (např. Hans J. Eysenck nebo Erich Fromm) chápou charakter jako protiklad temperamentu, tedy jako dispozici jedince regulovat vrozené impulsy, která se mění vlivem výchovy a nových zkušeností. Charakter je dáván do souvislosti s mnoha dalšími fenomény, kupříkladu s morálkou, osobními hodnotami, zvyky nebo svědomím.¹⁷²

Robert Cloninger, soudobý autor temperamentové teorie, rozvinul tři dimenze charakteru: **sebeřízení, kooperativnost a sebezřesah.**¹⁷³ Pachatelé trestné činnosti vykazují signifikantně nižší výsledky ve škále sebeřízení a kooperativnosti. Dle Cloningera jsou to lidé méně zodpovědní, integrovaní, s nižší úrovní sebevědomí. Osoby, které trestnou činnost nepáchají, jsou naopak tolerantnější, mají více empatie a jsou méně kritičtí.¹⁷⁴

Na začátku tohoto tisíciletí představili **D. L. Paulhus a K. M. Williams** tzv. **Temnou triádu osobnosti**. Ta se skládá ze tří navzájem korelujících složek, které mají značně negativní vliv na chování jedince: **machiavellismus** (charakterizovaný manipulací a využíváním druhých), **narcismus** (charakterizovaný ješitností, velikášstvím, dominancí a pocitem nadřazenosti nad ostatními), a **psychopatie** (charakterizována nízkou empatií, impulsivitou, hledáním vzrušení a nízkou mírou úzkosti).¹⁷⁵ Všechny tři faktory jsou považovány za poruchu empatie, která může vyústit v bezcitné chování pachatele.¹⁷⁶ Kriminologický výzkum Temné triády se často orientuje na porovnání s všeobecnou teorií kriminality Gottfredsona a Hirschiho (viz výše). Z výzkumu 122 chorvatských pachatelů, zabývajících se porovnáním obou teorií, plyne, že obě teorie nezávisle na

¹⁷⁰ NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 478.

¹⁷¹ Ibid., s. 479-480.

¹⁷² Na obsahu pojmu temperament panuje mezi odborníky zpravidla shoda, u charakteru je tomu přesně naopak. Jeho pojetí je více nejednotné a zařazení některých fenoménů do rámce charakteru bývá vnímáno problematičticky.

¹⁷³ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*, s. 131.

¹⁷⁴ JENGIĆ, Vesna Sendula et al. *The influence of temperament and character of psychotic individuals on the possibility of committing criminal offences.*

¹⁷⁵ MCMARTIN, Jim. *Personality psychology: a student-centered approach*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc, 2017, s. 190.

¹⁷⁶ KOUKOLÍK, František. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2016, s. 285.

sobě predikují kriminální chování, nízká sebekontrola se navíc ukázala (na rozdíl od Temné triády) i jako důležitý prediktor zneužívání omamných a psychotropních látek.¹⁷⁷

3.2.7 Hostilita a agresivita

V souvislosti s nepřátelským až násilným působením jedince se objevuje množství pojmů, které označují různé formy projevů. Problematické zůstává nejednotné pojmosloví, neboť každý z autorů jej pojímá odlišně. Budu se tedy snažit o vyzdvižení nejširšího uznávaného významu jednotlivých konceptů.

Hostilita je orientace osobnosti charakterizovaná nepřátelstvím, negativitou a odporem k ostatním lidem. Oproti agresivitě je značně podmíněná sociálním učením.¹⁷⁸ S hostilním nastavením se lze často setkat u recidivistů, mnozí z nich mají mnohdy tendenci nepřátelské uvažování neoprávněně přisuzovat i ostatním.¹⁷⁹ Společně s dalšími osobnostními rysy či psychickými obsahy (např. emoční plochostí, nezájmem o druhé nebo touze po odplatě) přispívá hostilita zvýšené nebezpečnosti pachatele.¹⁸⁰

Agrese je čin charakteristický útočností, násilím a ničením (jedná se tedy o vnější, pozorovatelný projev), **agresivita** je pak trvalá osobnostní dispozice chovat se agresivně,¹⁸¹ která je do značné míry ovlivněna dědičně (podle Nakonečného je podíl dědičnosti 49 %¹⁸²).

U agrese bývá někdy zdůrazňován záměr agresora druhé osobě ublížit a snaha oběti se útoku vyhnout. Jak zmiňují Koukolík a Drtilová, „*všechny případy násilného chování jsou agrese, mnohé případy agrese nejsou násilné chování.*“¹⁸³ Zároveň je na místě uvést, že nikoliv každá agrese má kriminální charakter – kriminální agresí rozumíme tu agresi, která ohrožuje hodnoty chráněné právním řádem.¹⁸⁴

Agresivita je v obecné rovině chápána jako psychická pohotovost k agresivnímu chování, přestože bývá existence takové tendence některými zpochybňována s ohledem na nemožnost jejího empirického dokazování.¹⁸⁵ Výzkumně pak může být zjišťována prostřednictvím

¹⁷⁷ FLEXON, Jamie L. et al. Low self-control and the Dark Triad: Disentangling the predictive power of personality traits on young adult substance use, offending and victimization. *Journal of Criminal Justice*. 2016, roč. 46. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2016.05.006

¹⁷⁸ HERETIK, Anton. *Zlo: spomienky súdneho znalca*. Banská Bystrica: Ikar, 2015, s. 176.

¹⁷⁹ VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 741.

¹⁸⁰ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 179.

¹⁸¹ HERETIK, Anton. *Zlo*, s. 175.

¹⁸² NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*, s. 68.

¹⁸³ KOUKOLÍK, František a Jana DRTILOVÁ. *Vzpouora deprivantů: nestvůry, nástroje, obrana*. Praha: Galén, 2006, s. 195.

¹⁸⁴ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Policejní psychologie*, s. 187.

¹⁸⁵ NETÍK, Karel. *Několik poznámek k problému tzv. agresivity*. Praha: Academia, 2003.

souvisejících fenoménů, jako je kupříkladu přítomnost patologie osobnosti, depresivních symptomů, nestability v emočním prožívání a nižšího kontaktu se sociální realitou.¹⁸⁶

Hodnocení agresivity musí být u pachatele pojato velmi komplexně, kdy musí znalec vycházet jak z objektivních poznatků (získaných zejména ze soudního spisu), tak z výsledku psychologického vyšetření. Zásadně nesmí být agresivita dovozována pouze z existence agresivního skutku.¹⁸⁷ V každém případě vždy záleží na individuálních podrobnostech každého případu, neboť agresivita není jedinou psychickou vlastností vedoucí k agresi. V konečném důsledku se na agresivním chování (či na jeho tlumení) podílejí i další složky osobnosti (např. motivace) a ve velké míře závisí i na situaci a způsobu její interpretace jedincem.¹⁸⁸

Teorie agrese pátrají po původu agresivního chování a snaží se vysvětlit jeho příčiny a průběh. V psychologii bylo představeno množství teorií zaměřených na agresi, v následujícím textu rozeberu dvě relevantní teorie: teorii frustrace a teorii sociálního učení. Teorie frustrace-agrese J. Dollarda a N. E. Millera zpočátku předpokládala, že v pozadí agresivního chování vždy stojí frustrace, a naopak že frustrace ústí v určitou formu agrese. Později autoři uzavřeli, že agrese je pouze jedním z možných projevů frustrace. Východiskem (ale současně i problematickým aspektem) je obsah pojmu frustrace, neboť ten může zahrnovat široké spektrum situací (neuspokojení nějakého přání, nedokončení aktivity apod.).¹⁸⁹ A. Bandura, zastánce agrese jako naučeného chování, zase prováděl experimenty s dětmi, které pozorovaly film zachycující agresi dospělého člověka na panence. Tyto děti pak více ztrácely zábrany ve svém chování a rovněž se vůči panence projevovaly agresivně, a to po vzoru dospělého.¹⁹⁰ Agrese tak může být značně umocňována sociálním prostředím (sociálními skupinami, společnostmi jako celkem i aktuální situací).

V psychologii se uvádí mnohočetné rozdělení agrese a agresivity, které je uplatnitelné i při hodnocení motivace pachatelova agresivního chování:

- *instrumentální* agrese je prostředkem k dosažení určitého cíle; *afektivní* agrese je umocněna silným emočním podtextem, bývá impulzivní a špatně se ovládá;¹⁹¹ některé zdroje přidávají ještě *tyranizování* (šikanování), které spočívá

¹⁸⁶ HARSA, Pavel, Ilja ŽUKOV a Ladislav CSÉMY. Možnosti posuzování a měření agresivity u psychiatrických pacientů pomocí osobnostních dotazníků. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2008, roč. 104, č. 8.

¹⁸⁷ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 211.

¹⁸⁸ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti*, s. 44-45.

¹⁸⁹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity - můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* Praha: Portál, 2019, s. 80-82.

¹⁹⁰ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*, s. 51-52.

¹⁹¹ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 210.

v systematickém a přetrvávajícím ubližování způsobeném mocenským nepoměrem,¹⁹²

- *reaktivní* agrese je vyvolána nepředvídaným chováním, *proaktivní* agrese je zaměřená a plánovitá,
- při posuzování účastenství na trestném činu (§ 24 TZ) se lze setkat s *konformní* agresí, při níž se jedinec chová agresivně nikoliv proto, aby ubližoval, ale protože mu to někdo přikázal.¹⁹³

Co se týče výzkumu agresivity na pachatelích trestné činnosti v ČR, výzkum Polišenské, Koubalíkové a Borovanské na pachatelích majetkové trestné činnosti obecně nezaznamenal výrazně vyšší míru odpovědí spojených s agresivitou. Vyšší míru agresivity vykazovali ti pachatelé, kteří uvedli, že se v minulosti dopouštěli násilí na partnerkách.¹⁹⁴ Výzkum recidivistů spadající pod IKSP poukázal na vyšší míru hostility u majetkových recidivistů a rovněž našel alespoň nějakou formu agresivního chování zhruba u třetiny z recidivujících majetkových pachatelů. U násilných recidivistů byla zjištěna vyšší míra fyzické agrese u více než poloviny respondentů.¹⁹⁵

3.2.8 Psychopatologie pachatele se zaměřením na specifické poruchy osobnosti

Při posuzování jakýchkoliv duševních poruch je nutné nejprve stanovit, co je považováno za normální, a následně hledat odchylky od normality. Již ale samotný první krok, stanovení normality, je nejednotný a liší se napříč kulturami i v historickém vývoji.¹⁹⁶ To, co je normální, může být stanoveno v návaznosti na různá hlediska:

- statistické chápání považuje za normální to, co je sdíleno většinovou populací,
- společenské a kulturní chápání naopak zdůrazňuje klíčovou roli hodnot a zvyků, které hodnotí daná společnost jako normální,
- funkční chápání označuje za normální to, co je příznačné optimálním fungováním,¹⁹⁷

¹⁹² VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, eds. *Sociální psychologie*, s. 203–204.

¹⁹³ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*, s. 209.

¹⁹⁴ POLIŠENSKÁ, Veronika A., Sylvie KOUBALÍKOVÁ a Michaela BOROVSANÁ. *Inteligence a agresivita pachatelů majetkové trestné činnosti*.

¹⁹⁵ MAREŠOVÁ, Alena et al. *Kriminální recidiva a recidivisté*, s. 163-185.

¹⁹⁶ RIEGEL, Karel D., Kamil KALINA a Ondřej PĚČ. *Poruchy osobnosti v 21. století. Diagnostika v teorii a praxi*. Praha: Portál, 2020, s. 73.

¹⁹⁷ HOLCR, Květoň. *Kriminologie*, s. 75.

- mediální chápání normality se odvíjí od toho, co považují za akceptovatelné chování média.¹⁹⁸

Duševní poruchy mají řadu vnějších i vnitřních projevů (symptomů), na základě nichž mohou být diagnostikovány. V USA se uplatňuje 5. revize Diagnostického a statistického manuálu (DSM-V), v České republice 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10) s tím, že je připravována revize jedenáctá.

Poruchy duševní a poruchy chování vystupují v MKN-10 pod kódy F00 – F99 a vedle poruch osobnosti se sem řadí i řada dalších duševních poruch (např. poruchy způsobené užíváním psychoaktivních látek, schizofrenie, poruchy nálady, mentální retardace a další).¹⁹⁹ Vedle tzv. specifických poruch osobnosti tak může být v pozadí trestné činnosti i řada dalších (někdy i více současně přítomných) poruch. S ohledem na zaměření práce budou předmětem dalšího pojednání pouze specifické poruchy osobnosti. Základem pro jejich diagnózu je psychiatrický (příp. sexuologický) znalecký posudek. V rámci znaleckého posuzování můžeme nalézt i kombinace jednotlivých typů (tzv. smíšené poruchy osobnosti). Opětovně je třeba upozornit, že samotná přítomnost duševní poruchy nevede automaticky k exkulpací pachatele. Duševní porucha navíc ve většině případů není natolik výrazná, aby jedinec nebyl s to rozpoznat protiprávnost svého jednání nebo své jednání ovládnout. Znalec se následně vysloví ve smyslu existence duševní poruchy, která však neovlivnila rozpoznávací či ovládací schopnosti pachatele.²⁰⁰

Etiologie poruch osobnosti není zcela jednoznačná, podílí se na nich řada jevů, mezi něž můžeme řadit nedostatečnou výživu a stres matky, poranění mozku, traumatické zážitky, ambivalentní výchovu či nepříznivé prostředí.²⁰¹

Prevalence poruch osobnosti v běžné populaci se odhaduje mezi 6 až 15 %.²⁰² Výzkumy týkající se populace pachatelů s poruchou osobnosti jsou spíše doménou USA, odkud vzhledem k odlišnému zdravotnickému i justičnímu systému není vhodné zobecňovat závěry i na Českou republiku. V českém prostředí identifikovala ve výzkumu 149 osob odsouzených pro trestný čin vloupání poruchu osobnosti Polišenská, a to u celkem 26 pachatelů (tzn. 17,5 %). Polišenská předpokládá, že u jiných druhů trestné činnosti (především u násilné kriminality) je zastoupení

¹⁹⁸ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 26.

¹⁹⁹ MKN-10 klasifikace. In: *mkn10.cz* [online] [cit. 21. 12. 2022]. Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz/>

²⁰⁰ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 93.

²⁰¹ MIŇHOVÁ, Jana. *Psychopatologie pro právníky*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006, s. 54.

²⁰² PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*. Praha: Portál, 2009, s. 20.

jedinců s poruchou osobnosti ještě vyšší,²⁰³ přesto lze z jejich výzkumných závěrů usuzovat na vyšší zastoupení osob s poruchou osobnosti mezi pachateli.

Do specifických poruch osobnosti se dnes zařazují diagnózy dříve označované jako *psychopatie*. Původnímu označení však začaly být připisovány pejorativní konotace, proto se od jeho užívání zčásti upustilo. Jedná se o poruchy, které působí utrpení buď samotnému jedinci, nebo jeho okolí a které u něj dlouhodobě a stabilně přetrvávají. Podstata poruch osobnosti je spatřována v podstatném zvýraznění či oslabení určitých psychických vlastností, které se mohou s věkem buď zeslabovat (např. agresivita) nebo zvýrazňovat (např. vztahovačnost).²⁰⁴ Specifické poruchy představují závažné odchylky od normality projevující se ve všech oblastech prožívání a chování.²⁰⁵ Dle MKN-10 rozeznáváme osm specifických poruch osobnosti, které jsou blíže rozebrané včetně relevantních kriminogenních souvislostí:

- **Paranoidní porucha osobnosti (F60.0)** – Přestože bývají tito jedinci vůči svému okolí nedůvěřiví a konfliktní, jejich jednání obvykle není natolik intenzivní, aby mohlo být kvalifikováno jako trestný čin,²⁰⁶ zastoupení lze však nalézt mezi pachateli domácího násilí.²⁰⁷
- **Schizoidní porucha osobnosti (F60.1)** – S ohledem na fakt, že lidé s diagnózou schizoidní poruchy osobnosti neprojevují zájem o kontakt s druhými lidmi, navenek nemanifestují emoce ani zaujetí, je u nich zvýšené riziko bezcitného ublížení na zdraví.²⁰⁸
- **Disociální porucha osobnosti (F60.2)** - Disociální porucha osobnosti se označuje i jako *asociální*, *antisociální* či *sociopatická*. Oproti běžné populaci je ve vězeňské populaci množství antisociálních jedinců vyšší.²⁰⁹ U jedinců s disociální poruchou osobnosti lze identifikovat vysoké riziko kriminálního chování s ohledem na jejich bezcitnost, nezodpovědnost a absolutní nezájem o sociální normy. Již od dětství se porucha projevuje např. zálibou v týrání zvířat, šikanováním, rvačkami a krádežemi. V adolescentním věku tito lidé projevují zájem o návykové látky.²¹⁰ Nalézáme u nich nízký práh pro agresivní chování a násilné činy. Jejich chování je

²⁰³ POLIŠENSKÁ, Veronika A. Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*. 2009, roč. 53, č. 6.

²⁰⁴ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 89.

²⁰⁵ *MKN-10 klasifikace*.

²⁰⁶ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 89.

²⁰⁷ HOLCR, Květoň. *Kriminologie*, s. 79.

²⁰⁸ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 89.

²⁰⁹ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČHTA, Jana HULMÁKOVÁ, et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 75.

²¹⁰ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 90.

těžko ovlivnitelné, a to i prostřednictvím trestu, který má velmi omezený výchovný účinek. Naopak dochází u takových osob ve výkonu trestu ke vzájemné podpoře a výměně zkušeností.²¹¹ Často jsou tito jedinci zastoupeni mezi pachateli krádeže, loupeže a plánovaných vražd.²¹²

- **Emočně nestabilní porucha osobnosti (F60.3)** - Emočně nestabilní porucha má mezi pachateli poměrně časté zastoupení. Rozlišují se dva druhy: impulzivní a hraniční. Impulzivní typ jedná bez předchozího uvážení, jeho nálada je rychle proměnlivá, v chování nalezneme prvky zloby, násilí a neovladatelné agrese (jedná se tak především o pachatele násilné trestné činnosti impulzivního charakteru), pročež mohou být jeho ovládací schopnosti posouzeny jako (lehce) snížené.²¹³ Hraniční typ je navíc příznačný nejasnými či narušenými představami o sobě samém, nestabilními vztahy a sebevražednými pokusy.²¹⁴
- **Histriónská porucha osobnosti (F60.4)** - Tato diagnóza je typická výrazným projevováním emocí, zdůrazňováním důležitosti své osoby a bezohledností vůči druhým.²¹⁵ Jedinci mají zvýšenou potřebu na sebe upozornovat, a za tímto účelem se často dopouštějí výtržností. Jejich chování je charakteristické vymyšlením, lži, simulováním a udavačstvím, pročež se s touto poruchou můžeme setkat u trestného činu podvodu či křivé výpovědi. U této poruchy nalezneme jak jedince zvýšeně sugestibilní (kteří mohou v trestné činnosti figurovat jako „živý nástroj“ u nepřímého pachatelství dle § 22 odst. 2 TZ nebo mohou být navedeni ke křivé výpovědi), ale i jedince s výbornými schopnostmi manipulace s ostatními (kteří mohou figurovat jako organizátoři nebo návodci).²¹⁶ Se zřetelem k nutkání vyniknout může být u těchto osob snížena věrohodnost výpovědi.²¹⁷
- **Anankastická porucha osobnosti (F60.5)** - Anankastická porucha (známá spíše jako obsedantně-kompulzivní porucha) není z forezního hlediska příliš relevantní, jedinci se projevují nadměrnou svědomitostí, rigiditou a perfekcionismem.²¹⁸
- **Anxiózní (vyhýbavá) osobnost (F60.6)** - Anxiózní porucha se vyskytuje u jedinců s neustálými pocity napětí plynoucími z vlastní nedostatečnosti, strachem

²¹¹ HOLCR, Květoň. *Kriminologie*, s. 78.

²¹² PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 208.

²¹³ Ibid., s. 90.

²¹⁴ *MKN-10 klasifikace*.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 91.

²¹⁷ Ibid., s. 224.

²¹⁸ *MKN-10 klasifikace*.

z nepřijetí a kritiky a preferencí samoty.²¹⁹ Tito lidé mají strach z toho, že je jejich okolí nepřijme, a proto je zde riziko zmanipulování okolím.

- **Závislá porucha osobnosti (F60.7)** – Zde hrozí riziko zmanipulování a zvýšené sugestibility. Tito jedinci se nadměrně podřizují ostatním, nejsou schopni učinit samostatné rozhodnutí a odpovědnost přenášejí na druhé.²²⁰

V porovnání s nedelikventní populací nevykazují pachatelé jednotný model osobnostních rysů, jež by pro ně byly typické nebo je rozhodujícím způsobem předurčovaly k páčání trestné činnosti. V psychologických profilech pachatelů se však pravidelně objevují lhostejnost, emoční plochosť a neschopnost oddálit uspokojení aktuálních potřeb. Dále je pro pachatele obecně typická vyšší impulzivita a nestálost, hostilita či nedostatek sebereflexe.²²¹ V literatuře se zase často setkáváme s tvrzením, že nejmarkantnějšími indikátory potenciálního delikventa jsou vyšší hodnoty psychopatie a extravertze, jak již bylo nastíněno výše. Nutno říci, že se lze setkat i s dalšími psychologickými rysy, které bývají u kriminální populace hojně přítomné, např. narušená morálka, nedostatečná empatie nebo nepřizpůsobivost.²²² Vždy je však samozřejmě nutné zvážit všechna specifika individuálního pachatele a okolnosti spáchání skutku.

²¹⁹ PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*, s. 90.

²²⁰ *MKN-10 klasifikace*.

²²¹ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 177.

²²² MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 54.

3.3 Sociální faktory

Již od narození je každý jednatelce podroben působení množství jevů majících původ ve společnosti. Předmětem zkoumání je v této souvislosti kupříkladu míra začlenění jedince do společnosti, vliv sociálních skupin, jichž je jedinec členem (např. rodina nebo vrstevnická skupina), národnostní či etnický původ, působení kultury a subkultury nebo příslušnost k sociální vrstvě. Proces začleňování člověka do společnosti je označován jako **socializace**. Dle Nakonečného se jedná o „*dlouhodobý proces individuální zkušeností usměřovaného vrůstání člověka do kulturního prostředí, v němž člověk žije.*“²²³ V rámci socializace dochází k **sociálnímu učení**, tedy k takovému učení, které probíhá prostřednictvím stimulů a vztahů ze sociálního prostředí. K sociálnímu učení dochází již od útlého dětství, kdy dítě nabývá nové zkušenosti, začíná se orientovat v kulturním prostředí, trénuje základní návyky a seberegulaci, zdokonaluje se v komunikaci a osvojuje si základní **sociální role** (vzorce chování, které od něj okolí očekává v návaznosti na jeho situaci, status, věk, pohlaví apod.).²²⁴ Jak jsem již zmínila na začátku pojednání o jednotlivých faktorech ovlivňujících osobnost člověka, práce představuje v první řadě faktory rizikové. V tomto ohledu je nutno dodat, že ze sociálního prostředí může pocházet i nepřehledné množství vlivů protektivních (např. pozitivní působení pečující osoby nebo činnost sociálního kurátora po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody).

Často se v souvislosti s delikvencí setkáme s pojmy **konformita a konformní chování**. K takovému chování dochází v případě, že se jedinec chová v souladu se skupinovými normami. Normy skupiny mohou být buď legální (např. zákony), či ilegální (např. přijímací rituály do kriminálních subkultur). Konformní jednání ve shodě s normami tak může i nemusí vyústit v páchaní kriminality. Konformismus je dále úzce provázán s **deindividuací**, tedy pocitem odosobnění či vzdálení se vlastní identitě. V situacích deindividuace nabývá jedinec dojmu, že je jeho chování skryto pod závojem **anonymity**. Takový člověk pak snáze překračuje přijatelné meze chování, neboť se necítí odpovědný za své činy. Ve větší míře bývá anonymita a kriminalita s ní spojená problémem spíše větších měst, kde se lidé navzájem neznají.²²⁵ Další kriminogenní faktor může pocházet z okolního prostředí (např. místa bydliště), v němž se jedinec pohybuje. Vyšší míra kriminality je totiž typická právě spíše pro větší města a taktéž pro sociálně vyloučené lokality.²²⁶

²²³ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*, s. 122.

²²⁴ Ibid., s. 124-125.

²²⁵ Ibid., s. 416-420.

²²⁶ VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*, s. 69 a 167P.

Význam působení společenského kontextu bývá ústředním bodem řady sociologicky orientovaných kriminologických teorií, jako příklad uveďme **teorii diferenciální asociace, teorii anomie** nebo **teorii etiketizace**.

Podle **E. Sutherlanda a jeho teorie diferenciální asociace (diferenciálních kontaktů)** se jedinec kriminálnímu chování učí interakcí se sociálními skupinami (především s vrstevníky), v nichž se vyskytuje společensky nežádoucí chování. To je poté upevňováno v procesu sociálního učení.²²⁷

Teorii anomie představil mezi prvními É. Durkheim, dle něhož je stav anomie charakterizován chaosem a nedodržováním zákonů či morálních pravidel. Následný chaos má za následek nejistotu a mimo jiné i kriminální chování. Dále teorii anomie rozpracoval R. K. Merton, dle něhož je zdrojem společensky patologického chování rozpor mezi normami nastavenými společností (např. touha po úspěchu nebo bohatství) a skutečným světem. Jedinec si následně vybírá, jak se s tímto rozporem vyrovná nebo jej vyřeší a zda k tomu užije legálně dostupných prostředků, či nikoliv.²²⁸

Teorie etiketizace (labelingu) vychází z předpokladu, že lidé mají přirozenou tendenci přisuzovat chování druhých určité významy. E. Lemert zde rozlišuje mezi primární a sekundární deviací. Jedinec, který poprvé spáchá trestný čin a je v důsledku toho odsouzen (primární deviace) získá nálepkou kriminálníka. Společnost na takového jedince poté již nahlíží jako na osobu s kriminálními sklony. Přestože mohl být čin pouze výjimečný a jednorázový, jedinec následně podléhá sociálnímu tlaku, začíná se chovat v souladu s přidělenou nálepkou a recidivuje (sekundární deviace).²²⁹

3.3.1 Rodina

Rodina je základní sociální skupinou, v níž zpravidla dochází k uspokojení základních životních potřeb a v níž si dítě odmalička osvojuje podstatné kulturní a hodnotové vzorce a pravidla chování. Skutečnost, že nejbližší rodina zprostředkovává zkušenost s okolním světem a pomáhá mu se v něm zorientovat, odráží i mnohdy užívaný termín *orientační rodina*²³⁰. Rodina může představovat jak rizikový, tak protektivní faktor ovlivňující způsob, jakým bude jedinec v budoucnu reagovat na nastalé situace.

²²⁷ VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČTA, Jana HULMÁKOVÁ, et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*, s. 81.

²²⁸ GŘIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 64-66.

²²⁹ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 41-42.

²³⁰ VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 537-539.

Rodina plní celou řadu funkcí (biologickou, výchovnou, ochrannou, materiální nebo emocionální).²³¹ Jestliže není jedna či více těchto funkcí naplněna, stává se rodina dysfunkční, potažmo dokonce afunkční.²³² Není možné podat ucelený výčet všech rodinných jevů negativně ovlivňujících vývoj dítěte, nicméně sem můžeme kromě nevhodné výchovy a rodičů jakožto nežádoucích vzorů pro dítě zařadit např. stavy psychické deprivace nebo tzv. *kriminální infekci v rodině*²³³.

Významným projevem neuspokojivého naplnění psychologické funkce bývá nedostatečné ukojení důležitých (psychosociálních) potřeb dítěte, např. absence lásky a podpory ze strany rodičů nebo úplná nepřítomnost rodiny v důsledku umístění dítěte do ústavní péče. V této souvislosti se hovoří především o tzv. citové či psychické deprivaci, která je způsobena nevyhovující citovou vazbou či nevládným rodinným prostředím. V českém prostředí se problematice dětské deprivace dlouhodobě věnovali Z. Matějček a J. Langmeier, dle nichž psychická deprivace vyjadřuje „psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k ukojení některé jeho základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.“²³⁴ Psychická deprivace u dětí se může manifestovat mj. neschopností navázat hlubší vztah s druhými a absencí citových vazeb, což se projevuje např. krádežemi, záškoláctvím, lhaním a agresivním chováním. Delikventi vykazující znaky psychické deprivace v dětství působí jako samotáři s neschopností přiznat svou chybu.²³⁵ Výrazné rozdíly nalezneme v oblasti emočního prožívání, neboť psychicky deprivovaní jedinci méně projevují emoce a hůře vnímají emoce druhých, bývají impulzivní a mohou se uchýlit k agresivitě.²³⁶ Rovněž může u některých psychicky deprivovaných osob dojít ke zvýšené snaze o saturaci jiných potřeb, kvůli čemuž se mohou uchýlit k různým formám sociálně patologického chování (např. zvýšená lhavost či agresivita nebo krádeže).²³⁷

Někteří autoři považují za důležité odlišit situace, kdy dítě není vůbec vystavováno přísunu určitých podnětů, pak po nich ani neprahne, a tudíž u něj ani nevznikne potřeba svou touhu uspokojit. V tomto případě se hovoří o tzv. *privaci*. Opakem je tzv. *deprivace*, tedy situace, kdy dítě bylo jistému podnětu v určitou chvíli vystaveno, ale poté bylo od působení podnětu odstaveno,

²³¹ HOLEČEK, Václav, Jana MIŇHOVÁ a Pavel PRUNNER. *Psychologie pro právníky*, s. 314.

²³² FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 158-159.

²³³ Tento pojem vyjadřuje spáchání trestné činnosti a následné odsouzení u jednoho či více rodinných příslušníků.

²³⁴ LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum, 2011, s. 26.

²³⁵ *Ibid.*, s. 307-308.

²³⁶ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 165.

²³⁷ HOLEČEK, Václav, Jana MIŇHOVÁ a Pavel PRUNNER. *Psychologie pro právníky*, s. 204.

v důsledku čehož se opětovně snaží ukojit potřebu plynoucí z nedostatku onoho podnětu.²³⁸ Obdobně se v této souvislosti objevuje pojem *frustrace*, který je oproti deprivaci širší a zahrnuje i méně závažné stavy plynoucí z neuspokojené potřeby, kterou lze v tomto případě kompenzovat naplněním jiné potřeby (např. odejmutí hračky dítěti a její nahrazení jinou hračkou).²³⁹

Některé publikace zmiňují jako závažný rizikový kriminogenní faktor skutečnost, že dítě vyrůstá v neúplné rodině. Děti vyrůstající s oběma rodiči mívají lepší školní výsledky a menší problémy s dodržováním zákonných norem. Důležitým protektivním faktorem (obzvláště u delikvence synů) bývá přítomnost (biologického) otce.²⁴⁰ Výzkumy konané na československé i české populaci nicméně ukazují, že většina pachatelů vyrůstala v úplné rodině.²⁴¹

Z anamnestického šetření mezi mladistvými recidivisty v ČR, konaného v r. 2017 pod záštitou IKSP, vyplynulo, že většina respondentů pocházela z problematických rodin a více než polovina výzkumného vzorku měla zkušenost s výchovou mimo rodinné prostředí. Zajímavé je, že i přes očividná provinění rodičů a jejich negativní vlastnosti mluvili mladiství recidivisté o svých rodičích v dobrém světle. Zhruba polovina mladistvých čelila rozvodu rodičů a mnohdy i s tím související náročné životní situaci (nedostatek financí nebo nečekané rozdělení rodiny). Kromě rozvodu byly rodiny poznamenány i dalšími výraznými proměnami, jako je kupříkladu stěhování nebo odchod otce (který se ukázal být častým fenoménem a pojátkem mezi mladistvými recidivisty) a střídání partnerů matky. Negativní aspekty spojené s otcovskou rolí v rodině se ukázaly jako velmi časté: mladiství recidivisté svého otce neznali, nebyli s ním ve styku nebo s ním neměli dobrý vztah, příp. se u otce vyskytovaly nežádoucí jevy (zneužívání návykových látek) nebo byl otec dokonce soudně trestaný. Další negativní vlivy plynuly ze strany sourozenců, kdy se v rodinách průměrně vyskytovalo přes 5 dětí.²⁴²

Mezi další prediktory delikvence dítěte patří dle manželů Glueckových, kteří se výzkumně zabývali kriminalitou mladistvých zhruba v polovině 20. století, následující kritéria: příliš či naopak málo striktní otec, nevhodný dohled matky, rozporuplný či hostilní přístup rodičů k dítěti nebo nízká koherence rodiny.²⁴³

²³⁸ Matějček, s. 24

²³⁹ LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*, s. 29.

²⁴⁰ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 39.

²⁴¹ MAREŠOVÁ, Alena et al. *Kriminální recidiva a recidivisté*, s. 221-222.

²⁴² VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*, s. 137-144.

²⁴³ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 260.

3.3.2 Vliv vrstevníků a přátel

Volný čas strávený v kolektivu delikventů zvyšuje pravděpodobnost, že se jedinec dá na kriminální dráhu. Zvyšuje se tím i množství tzv. *kriminálních příležitostí*, v nichž daná osoba vyhledává situace, v nichž může páchat trestnou činnost.²⁴⁴

Vliv vrstevnické skupiny je nejmarkantnější u mladistvých pachatelů, a to zejména u těch, kteří pocházejí z nepříznivého rodinného prostředí.²⁴⁵ Mezi spoluvrstevníky jsou kompenzovány neúspěchy v jiných oblastech (např. ve škole), chybějící pocit sounáležitosti a seberealizace. Kromě kriminálního chování se hojně vyskytuje i další patologické chování (např. zneužívání návykových látek nebo vandalismus).²⁴⁶

Ukazuje se, že potenciální pozitivní vliv vrstevníků prostřednictvím účasti na organizovaných činnostech pro děti (např. zájmové kroužky) je minimální, neboť budoucí delikventi se takovým aktivitám spíše vyhýbají nebo vykazují nepřijatelné chování již v dětství (např. nepřiměřená agrese vůči ostatním) a bývají z toho důvodu z účasti na obdobných aktivitách vyloučeni.²⁴⁷

Negativní vlivy působící na osobnost pachatelů i na kriminalitu jako takovou představují další odsouzené osoby. Vězni tvoří specifickou sociální skupinu s vlastní hierarchií, v níž si mj. vyměňují zkušenosti a doporučení ohledně kriminálních aktivit. V důsledku toho odcházejí pachatelé po propuštění obohaceni o nové zkušenosti, dovednosti, kontakty a kriminální příležitosti. Rovněž dochází k tomu, že se skupina odsouzených semkne, navzájem se podporuje a veškerou vinu za své činy následně svádí na vnější vlivy (např. špatné nastavení společnosti či justičního systému, zaujatý personál věznice apod.) – dochází k tzv. „*exteriorizaci zla*“.²⁴⁸ V rámci penitenciární a postpenitenciární péče by tak měl být kladen důraz na to, aby propuštění pachatelé získávali náhled na svou kriminální cestu a zároveň aby trávili volný čas s osobami, které je nebudou podporovat v delikventním chování.

3.3.3 Vzdělání a zaměstnání

Nástupem do školy končí období primární socializace dítěte a nastupuje tzv. sekundární socializace, kdy na dítě ve větší míře začínají působit i další činitelé, kromě vzdělávací instituce

²⁴⁴ BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*, s. 41.

²⁴⁵ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 83.

²⁴⁶ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 174.

²⁴⁷ VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*, s. 149.

²⁴⁸ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 200-201.

to jsou dále prostředky hromadné komunikace a významné osoby z prostředí dítěte.²⁴⁹ Vedle rodiny tak škola představuje další klíčovou instituci, v níž dochází k výchově dítěte, přičemž v případě nefunkční rodiny je vliv školského zařízení ještě větší. Školu považujeme především za protektivně působící aspekt, který může značně snížit kriminální potenciál u dětí, např. prostřednictvím cílených preventivních programů, morálního působení na děti, rozvoje (pro)sociálních dovedností nebo seznámením se základy práva. Účinnost veškerých opatření je pak ještě vyšší, pokud jsou předávány přátelským způsobem, oblíbeným pedagogem a skrze praktickou zkušenost dítěte, a to v prostředí, které je schopné se adekvátně přizpůsobit individualitě každého dítěte.

Z výše zmíněné výzkumné sondy mezi mladistvými recidivisty vyplynulo, že zhruba dvě třetiny z nich nedochodily základní školu. Vzdělání však pro ně zpravidla nepředstavuje důležitou hodnotu a často tvrdí, že jej nepotřebují. Větší problémy se u mladistvých začaly projevovat zpravidla po nástupu na druhý stupeň základní školy (kázeňské problémy, zhoršení prospěchu, záškoláctví, krádeže a poškozování školního majetku a majetku spolužáků) a mnohdy vyústily v útoky verbální i fyzické agrese vůči pedagogům.²⁵⁰

S absencí dostatečného vzdělání souvisí i neschopnost nalézt stálé zaměstnání. Nezaměstnanost se ve velké míře negativně podepisuje především na recidivistech a jejich (ne)schopnosti odolat páchání trestné činnosti; nezaměstnanost negativně ovlivňuje především majetkovou trestnou činnost, neboť tyto pachatelé nejsou schopni obstarat si nezbytné životní prostředky prací.

Míra dosaženého vzdělání a druh zaměstnání určují socioekonomický status jedince. U obou těchto faktorů je velké riziko, že bude jedinec zařazen do nějaké kategorie (např. „nevychodil základní školu“), již snadno přijme a nebude se z ní chtít vymanit. Dle mého názoru zde tak nachází výrazné uplatnění teorie etiketizace (viz výše).

3.3.4 Technologie a média

Média a nové technologie jsou hojně zmiňovány v souvislosti s jejich možným negativním vlivem na mladistvé. Nejčastěji bývá předmětem zkoumání vliv sledování násilí (v televizi nebo v počítačových hrách) na chování dětí.

Problematika násilného chování dětí po vzoru agresivních dospělých se úzce prolíná s agresivitou jakožto výsledkem sociálního učení. Výzkum vlivu expozice násilí u dětí započal ke

²⁴⁹ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*, s. 122.

²⁵⁰ VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*, s. 145-146.

konci 20. století a plynule do sebe inkorporuje nové formy technologií, médií, způsobů komunikace a dalších forem trávení volného času.

Z výzkumných dat mnohdy vyplývá závěr, že děti, které sledují filmy a pořady s násilným obsahem, vykazují oproti jiným dětem i vyšší míru násilného a agresivního chování. Míra jejich agrese se také úměrně zvyšuje s narůstajícím časem pozorovaného či vnímaného násilí.²⁵¹ Domnívám se však, že takto prezentovaný závěr je dosti zkratkovitý. Americká psychologická asociace (APA) r. 2020 zrevidovala svou Rezoluci týkající se násilných videoher a v současné době zastává názor, že není možné hledat kauzalitu mezi násilnými videohrami a násilným chováním. Násilí vnímá APA jako komplexní společenský problém, který vzniká kombinací mnoha fenoménů a v důsledku atribuce násilného chování dětí pouze násilným videohrám se tímto odhlíží od dalších možných intervenujících proměnných.²⁵² Mezi ně můžeme zařadit vrozenou tendenci vyhledávat agresivně zabarvený obsah, sociodemografické vlivy (socioekonomický status, kultura, etnická příslušnost nebo pohlaví) nebo působení sociálních skupin a blízkých osob. S ohledem na to je třeba apelovat na osoby přicházející do kontaktu s dítětem (rodiče, učitelé, sociální pracovníci, psychologové), aby zhodnotili množství času stráveného sledováním násilného obsahu, míru a druh prezentovaného násilí (fiktivní či skutečné násilí), vhodný i nevhodný kontakt se sociálním prostředím a možnou motivaci stojící za konzumací obdobného materiálu (v pozadí dětského záliby v agresivních projevech může být např. nedostatek fyzického vybití nebo zájmu ze strany dospělých či vrstevníků).

Na závěr pojednání o klíčových vlivech působících na osobnost pachatele se vraťme na samotný úvod práce. V něm jsem poukázala na skutečnost, že nám média vykreslují svět jako místo plné násilí a zloby. Je na každém divákovi, posluchači nebo čtenáři, aby si v takových situacích připomněl, že obraz pachatele (ať již skutečného, či fiktivního), vykreslený médii, je utvářen tím, co společnost považuje za atraktivní. Zpravidla se jedná o činy negativní a extrémní, avšak výjimečné, což zkresluje náš pohled na množství podobných jevů. Rovněž je potřeba zmínit i další jevy, kterými média deformují naše vnímání kriminality a pachatele: ve filmech bývají delikventi mnohdy vyobrazeni jako sympatické postavy, kterým promíjíme jejich činy za hranou zákona. Navíc je nám zpravidla prezentována v první řadě kriminalita násilná, která zaznamenává vyšší sledovanost oproti jiným druhům kriminality.²⁵³

²⁵¹ FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, s. 54.

²⁵² APA Resolution on Violent Video Games. In: *apa.org* [online] [cit. 15. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.apa.org/about/policy/resolution-violent-video-games.pdf>

²⁵³ MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*, s. 105-107.

O člověku můžeme říci, že je bytostí sociálně závislou²⁵⁴, proto nelze opominout vliv sociálních stimulů na utváření jeho osobnosti a výsledné jednání, a to nikoliv pouze jednání kriminálního charakteru. Prostředí, v němž jedinec vyrůstá a tráví většinu svého času, jej nevyhnutelně ovlivňuje, ať již pozitivně, či negativně. Při posuzování osobnosti pachatele je tak žádoucí vzít v potaz, z jakého rodinného zázemí jedinec pochází, jakého vzdělání dosáhl či v jakém okruhu vrstevníků se pohyboval. Tyto a další vlivy nám prozradí mnohé o skutečnostech, které pachatele ovlivnily v jeho rozhodnutí uchýlit se ke spáchání trestného činu či trestnou činnost zopakovat (recidivovat). Zároveň lze tyto poznatky využít při výchovném působení na pachatele tak, aby se pachatel po výkonu trestu vyhýbal rizikovému prostředí.

²⁵⁴ NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*, s. 64.

3.4 Vybrané typologie pachatelů

V teoretické nauce se setkáme s množstvím více či méně aktuálních teorií, které představují jednotlivé typologie pachatelů trestných činů. Typologie pracují s pojmem *typ*, což je pojem běžně užívaný v psychologické vědě. Typ zahrnuje soubor osobnostních rysů, které jsou společné a charakteristické pro určitou skupinu lidí.²⁵⁵ Typologie vychází ze skutečnosti, že lidé jsou více či méně podobní v určitých oblastech své psychiky. Na základě podobnosti s ostatními jedinci pak lze odvodit jednotlivé osobnostní typy, které nesou znaky typické pro příslušníky určité skupiny.

Typologie pachatelů je potřeba vnímat jako teoretické seskupení pachatelů dle určitých znaků, z toho důvodu jsou pouze jakýmsi ideálním příkladem dané kriminality. Skutečnost bývá o mnoho složitější. Někteří pachatelé mohou vykazovat atributy typické pro vícero skupin, a někteří pachatelé jsou naopak vysoce specifictí, a nelze je proto zařadit do žádné kategorie. Praktický přínos typologií spočívá v tom, že ze znaků spáchaného trestného činu můžeme usuzovat i na další (zpravidla na první pohled skryté) rysy, které jsou pro daný trestný čin typické.

V současné době existuje celá řada typologií, neexistuje však jejich ucelený přehled. Dle jejich zaměření, resp. vlivu, jež považují za rozhodující, je můžeme systematicky rozčlenit do několika kategorií.

- a) typologie upřednostňující **vliv biologických dispozic** (např. Lombrosovu teorii rozeného zločince),
- b) typologie upřednostňující **vliv psychických dispozic** (např. teorie spatřující nízkou inteligenci jako příčinu kriminálního chování),
- c) typologie upřednostňující **vliv sociálního prostředí** (např. teorie diferencovaného sdružování E. H. Sutherlanda).²⁵⁶

3.4.1 Obecné typologie pachatelů

Většina typologií, uváděných v kriminologicky zaměřené literatuře, se zabývá konkrétním druhem kriminality (např. typologie sériových vrahů, typologie znásilnění). Na úvod představím jednu, resp. dvě obecné typologie pachatelů aplikovatelných bez ohledu na druh trestné činnosti.

Populární forenzně-psychologická typologie rozlišuje 5 typů osobnosti pachatele (které se však vyskytují i v rámci běžné populace, tzn. nikoliv pouze u kriminálních jedinců), a to bez ohledu na druh spáchaného činu:

²⁵⁵ GŘIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*, s. 97.

²⁵⁶ Ibid.

- a) **Socializovaný (normální) typ** – struktura osobnosti pachatele nevykazuje oproti ostatním jedincům významné odchylky, spáchaný čin je spíše výjimečný, s pachatelem lze navázat běžný kontakt.
- b) **Neurotický typ** – osobnost je ovlivněná změnami neurotického charakteru (úzkostnost, dráždivost, hysterické reakce), typicky se jedná o mladistvého pachatele a spáchaný čin je spíše protestem, výrazem frustrace a emoční nestability. S ohledem na to, že pachatel bývá často mladistvý, nalezneme zde i typické znaky pro způsob spáchání činu: amatérský způsob provedení, zanechání stop na místě činu, chaos, útěk z místa činu a neúčelovost jednání.
- c) **Psychopatický typ** – osobnost nesoucí znaky psychopatie, což je pojem dříve používaný pro poruchy osobnosti, dnes jej chápeme spíše v souvislosti s konkrétní poruchou osobnosti a chování (disociální poruchou osobnosti – dle MKN-10 pod klasifikací F60.2).
- d) **Mentálně nedostatečný typ** – pachatel mající podprůměrnou inteligenci, trestná činnost je pak jednodušší, může mít násilný nebo sexuální charakter, jedinec bývá zvýšeně sugestibilní, proto jej k páchání trestné činnosti mohou využívat ostatní.
- e) **Psychotický typ** – pachatel trpící psychózou, na základě čehož může dojít k exkulpací.²⁵⁷

Přestože je tato typologie poměrně historická, bývá stále hojně prezentována v řadě moderních učebnic kriminologie či forezní psychologie. Někteří autoři se snažili typologii zrevidovat a obohatit o poznatky z penitenciární praxe a z výzkumného bádání a v návaznosti na to představili původní typologii v modifikované podobě:

- a) **Epizodický typ** – trestný čin je jednorázový, pachatel si po jeho spáchání uvědomuje jeho následky, projevuje lítost a snahu o nápravu. Jedná se o prvovězněné, nerecidivující osoby pohybující se v pásmu psychické normality, které v běžném životě zpravidla disponují adekvátní sociální a materiální oporou, proto u nich není vyžadována zvýšená snaha o zabránění recidivy.
- b) **Chronický typ labilní** (s negativním vývojem) – chování jedince je charakteristické zvýšenou afektivitou a labilitou, jejíž příčiny lze hledat v nefunkční výchově a negativním vztahu pečujících osob v dětství či dospívání. V penitenciárním prostředí je u těchto osob vyšší riziko prohloubení společensky negativního smýšlení a chování. V tomto směru je třeba věnovat zvýšenou pozornost prolomení kriminální motivace a náležitému začlenění pachatele do společnosti.

²⁵⁷ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forezní psychologie*, s. 61.

- c) **Chronický typ psychopatický** (s poruchou osobnosti) – jedinec je špatně socializován, jeho chování dlouhodobě vykazuje odchylky od populačního průměru, projevy svého chování špatně ovládá. Společně s labilním typem bývá mezi pachateli zastoupen relativně často.
- d) **Mentálně insuficientní typ** – intelekt jedince se pohybuje v pásmu podprůměru, čemuž odpovídá i jednoduchost páchané kriminality a jejich zvýšená sugestibilita.
- e) **Deviantně socializovaný typ** – tento typ je ve společnosti dobře socializován a pozitivně reaguje i na preventivní působení trestu, obzvlášť přínosné je zaměření na finanční gramotnost.
- f) **Psychotický typ** (s výraznou psychickou poruchou) – jedinec není trestně odpovědný s ohledem na svou nepřičetnost způsobenou duševní poruchou, a tak nebývá ve vězení toliko zastoupen.²⁵⁸

3.4.2 Organizovaný a dezorganizovaný pachatel

Koncept organizovaného a dezorganizovaného pachatele představili R. R. Hazelwood a E. Douglas na základě diferenciacie způsobu spáchání (zejména velmi závažných) trestných činů a odlišného vzezření míst činu. Užitečnost tohoto členění spatřuji v tom, že je aplikovatelné bez ohledu na kulturu nebo místní či časovou příslušnost.

Organizovaní pachatelé zpravidla vykazují průměrnou až nadprůměrnou inteligenci, jsou dobře socializovaní, mívají stabilní rodinné zázemí a zaměstnání. Skutek bývá dopředu naplánován, pachatel s obětí komunikuje a navazuje kontakt. Po spáchání činu zahazuje stopy (např. odváží oběť na jiné místo) a připravuje si výpověď pro případ, že by byl dopaden. Případ a postup vyšetřování následně často sleduje v médiích. **Dezorganizovaní pachatelé** vykonávají zpravidla méně kvalifikované zaměstnání a jsou příznační spíše nižšími inteligenčními a sociálními schopnostmi. Jejich kriminální kariéra začíná již v dětství, v němž se objevují problémy ve škole či dokonce týrání ze strany rodinných příslušníků. Pachatel jedná unáhleně a neplánovitě (mnohdy útočí zezadu) a k činu užívá nástroje, které jsou poblíž (např. kámen nebo kabel). S obětí nekomunikuje, po spáchání skutku ji zanechává na místě činu, které opouští bez snahy trestný čin zatajit.²⁵⁹

²⁵⁸ VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil FISCHER. *Psychologie kriminálního chování*, s. 61-67.

²⁵⁹ ZÁHORSKÁ, Jindřiška. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. Praha: Portál, 2007, s. 45-47.

3.4.3 Typologie pachatelů dle Moffitové

T. E. Moffitová rozlišuje mezi dvěma hypotetickými kategoriemi pachatelů, a to na základě odlišné kriminální historie a etiologie jejich kriminality. Typologie Moffitové je významná především pro vývojovou kriminologii, neboť při porovnání prevalence a incidence kriminality u různých věkových kategorií je patrný výrazný nárůst delikvence v období adolescence. Z toho důvodu akceptují tuto typologii zahraniční monografie vývojové kriminologie i české publikace zabývající se kriminalitou mladistvých.²⁶⁰

První – početnější – skupinu tvoří jedinci, jejichž delikventní chování je vztaženo pouze na období **adolescence** (angl. adolescence - limited antisocial type). Příčinu delikvence u adolescentů spatřuje autorka v rozdílu mezi biologickou a sociální zralostí adolescenta (angl. maturity gap) a v inspiraci adolescentů v antisociálních modelech. Mladistvé, kteří sice vykazují znaky společensky neakceptovatelného chování, nicméně neangažují se v delikventním chování, označuje autorka za „abstinenty“ (angl. abstainers). Druhou skupinu pachatelů tvoří ti, jejichž **kriminální kariéra trvá stabilně po celý život** (angl. life-course persistent antisocial type).²⁶¹ Tito jedinci, jejichž podíl se mezi všemi pachateli odhaduje zhruba na 5 %, vykazují znaky asociálního chování již od raného dětství a jejich kriminální chování kontinuálně přetrvává i po odeznění adolescentního období.²⁶²

Přestože vychází závěry Moffitové i jejích následovníků především z anglických a amerických výzkumů, domnívám se, že lze tuto taxonomii užít i na české pachatele. Její uplatnění spatřuji zejména u mladistvých pachatelů, u nichž je třeba se hlouběji zabývat charakterem a trváním problémového jednání.

3.4.4 Typologie pachatelů útočících na život oběti

I. Rode a S. Scheld vypracovali typologii tří skupin pachatelů útočících na život oběti. V zásadě se jedná o poměrně jednoduché členění, které je přesto přínosné hned v několika rovinách. Typologie vychází z převažující motivace pachatele, pročež přináší bližší pohled na možné důvody, které vedly ke spáchání činu. Zároveň nachází užitek při posuzování nebezpečnosti pachatele a zhodnocení potenciálního rizika recidivy:

²⁶⁰ VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*, s. 27.

²⁶¹ MOFFITT, Terrie E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*. 1993, roč. 100, č. 4. DOI: 10.1037/0033-295X.100.4.674

²⁶² FARRINGTON, David P., Lila KAZEMIAN a Alexis Russell PIQUERO, eds. *The Oxford handbook of developmental and life-course criminology*. New York: Oxford University Press, 2019, s. 149-152.

- a) **Afektivní pachatelé** útočí vlivem emocionálně vypjaté situace (tzv. v afektu). Nepředpokládá se u nich vysoká nebezpečnost ani vysoké riziko recidivy.
- b) **Deviantní pachatelé** útočí zpravidla na neznámé oběti s cílem uspokojit své pudové potřeby, v důsledku čehož lze očekávat, že mohou útočit opakovaně. Předpokládá se u nich proto i větší nebezpečnost.
- c) **Racionální pachatelé** útočí po předchozím zvážení činu a jeho rizik. Trestný čin je nástrojem k dosažení nějakého záměru či zisku.²⁶³ Taktéž se jedná o pachatele charakteristické vyšší mírou nebezpečnosti.²⁶⁴

Přestože bývají typologie prezentovány jako vyvrcholení poznatků o osobnosti pachatele, nelze o žádné z nich bez dalšího říci, že poskytuje univerzální klasifikaci pachatelů kriminality. Tento opatrný přístup je nutno aplikovat jak ve vztahu k obecným typologiím (viz shora), tak vůči typologiím zaměřeným na specifický druh trestné činnosti. Přesto může být rozlišování mezi jednotlivými pachateli přínosné, a to hned z několika důvodů. Primárně lze poukázat na to, že i mezi na první pohled podobnými pachateli či mezi pachateli stejné trestné činnosti se mohou vyskytovat diametrálně odlišné rozdíly, a tudíž není možné veškeré znalosti o osobnosti pachatele široce generalizovat. Naopak bych ráda opětovně zdůraznila, že je při posuzování každého jednotlivého pachatele žádoucí snažit se o maximálně individualizovaný přístup. Díky sdružování obdobných *modu operandi* jednotlivých pachatelů se můžeme následně zaměřit na vyhledávání dalších, zprvu skrytých stop či důkazů. Skutečnost, že se jedná o čin epizodického charakteru (nebo čin mající vztah pouze k určitému období), či naopak akt chronického pachatele, nás zase směřuje k úvahám nad nebezpečností a případnou recidivou pachatele.

²⁶³ Lze hovořit o tzv. instrumentální motivaci.

²⁶⁴ ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forezní psychologie*, s. 95.

Závěr

Problematika osobnosti pachatele je velmi komplexní a pro její bližší poznání je nezbytné čerpat poznatky kromě kriminologie i z dalších vědních oborů. Je třeba ji vnímat jako mnohostranný fenomén, na jehož utváření se podílí celá řada činitelů, které se neustále proměňují a ovlivňují. V diplomové práci jsem se pokusila přiblížit faktory, které se ve vzájemné interakci spolupodílejí na osobnosti pachatele. Tyto vlivy můžeme systematicky rozčlenit do tří oblastí, na vlivy biologické, psychologické a sociální.

Do rámce biologických faktorů řadíme biologicky podmíněné vlivy a též problematiku dědičnosti určitých vlastností či projevů. Podrobněji bylo rozpracováno pohlaví a věk. Součástí bylo i vylíčení klíčových aspektů kriminality související s biologickými proměnnými.

Psychologické faktory se zabývají strukturou osobnosti jedince. Rozpracovávají základní složky osobnosti (jako např. temperament, motivace nebo charakter), které determinují prožívání a chování člověka. Tyto vlivy nám umožňují popsat, vysvětlit a v ideálním případě i predikovat kriminalitu u osob s určitými psychickými vlastnostmi. Dále jsou důležité z hlediska nastavení adekvátní intervence, čímž se myslí působení na pachatele po spáchaném činu a snaha o zabránění recidivě.

Do sociálních vlivů řadíme vlivy prostředí, které tlumí, či naopak umocňují kriminální chování jedince. Na jedné straně se jedná o podněty, které jedince motivují či podporují v páchání kriminality, současně se však jedná i o protektivní faktory, které pachateli brání ve spáchání činu. Patří sem především vliv rodiny, vzdělávacích či jiných institucí, vliv vrstevnické skupiny nebo médií.

Výsledkem snahy o pochycení společných znaků různých skupin pachatelů jsou jejich typologie. V rámci práce byly představeny vybrané obecné typologie vyskytující se v kriminologické literatuře. Je však třeba mít na paměti, že typologie pachatelů pouze zachycují společné znaky pachatelů vybrané kriminality, ve skutečnosti nemusí být pachatel žádným z uvedených typů, nebo může vykazovat znaky vícero typů zároveň.

Závěrem nelze, než apelovat na odborníky pracující s pachateli trestné činnosti, aby vnímali a brali v potaz veškeré skutečnosti, které mohly podstatně ovlivnit pachatele a jeho kriminální chování, neboť v jejím pozadí mohlo stát více jevů, než je na první pohled patrné. Zajisté je potřeba zvážit i další fenomény, jimž nebyl věnován prostor v této diplomové práci, jako je např. kriminální životní dráha pachatele. Konečně je nezbytné zohlednit individuální specifika každého případu a situační vlivy, které mohly významně přispět v kriminální vyústění situace.

Seznam zkratek

APA – Americká psychologická asociace

IKSP – Institut pro kriminologii a sociální prevenci

MKN-10 – 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí

TZ – Trestní zákoník

TŘ – Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád)

ZSVM – Zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů

ZTPO – Zákon o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim

Seznam použitých zdrojů

1. Seznam použité literatury

BAGLIVIO, Michael T. et al. Effortful control, negative emotionality, and juvenile recidivism: an empirical test of DeLisi and Vaughn's temperament-based theory of antisocial behavior. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*. 2016, roč. 27, č. 3, s. 376–403. ISSN 1478-9949, 1478-9957. DOI: 10.1080/14789949.2016.1145720

BARTOL, Curt R. a Howard A. HOLANCHOCK. Eysenck's Theory of Criminality: A Test on an American Prisoner Population. *Criminal Justice and Behavior*. SAGE Publications Inc, 1979, roč. 6, č. 3, s. 245–249. ISSN 0093-8548. DOI: 10.1177/009385487900600304

BENSON, Michael L. a Elizabeth MOORE. Are White-Collar and Common Offenders the Same An Empirical and Theoretical Critique of a Recently Proposed General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 1992, roč. 29, č. 3, s. 251–272. DOI: 10.1177/0022427892029003001

BLATNÍKOVÁ, Šárka a Karel NETÍK. *Predikce vývoje pachatele*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. ISBN 978-80-7338-075-5.

BLATNÍKOVÁ, Šárka, Karel NETÍK a Simona DIBLÍKOVÁ. *Ženy jako pachatelky závažné trestné činnosti: (psychologické a kriminologické aspekty)*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2007. ISBN 978-80-7338-063-2.

BLATNÝ, Marek et al. *Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3434-7.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Forezní psychologie*. 2., upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009. ISBN 978-80-7380-213-4.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Kriminální psychologie*. Praha: Eurounion, 1998. ISBN 978-80-85858-70-9.

ČÍRTKOVÁ, Ludmila. *Policejní psychologie*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-581-4.

DALY, Kathleen. Women's Pathways to Felony Court: Feminist Theories of Lawbreaking and Problems of Representation. *Southern California Review of Law and Women's Studies*. 1992, roč. 2, č. 1, s. 11–52.

DELISI, Matt. It's all in the Record: Assessing Self-Control Theory with an Offender Sample. *Criminal Justice Review*. 2001, roč. 26, č. 1, s. 1–16. ISSN 0734-0168, 1556-3839. DOI: 10.1177/073401680102600102

DELISI, Matt a Michael G. VAUGHN. Foundation for a temperament-based theory of antisocial behavior and criminal justice system involvement. *Journal of Criminal Justice*. 2014, roč. 42, č. 1, s. 10–25. ISSN 00472352. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2013.11.001

DIANIŠKA, Gustáv, Tomáš STRÉMY a Miroslava VRÁBLOVÁ. *Kriminológia*. 3. aktualizované a doplněné vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2016. ISBN 978-80-7380-620-0.

FARRINGTON, David P., Lila KAZEMIAN a Alexis Russell PIQUERO, eds. *The Oxford handbook of developmental and life-course criminology*. New York: Oxford University Press, 2019. ISBN 978-0-19-020137-1.

FISCHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-5046-0.

FLEXON, Jamie L. et al. Low self-control and the Dark Triad: Disentangling the predictive power of personality traits on young adult substance use, offending and victimization. *Journal of Criminal Justice*. 2016, roč. 46, s. 159–169. ISSN 00472352. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2016.05.006

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity – můžeme ovlivnit její podstatu a následky?* 3. vydání. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1542-4.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha: Svoboda, 1967.

GOTTFREDSON, Michael R. a Travis HIRSCHI. *A general theory of crime*. Stanford: Stanford University Press, 1990. ISBN 978-0-8047-1773-1.

GŘIVNA, Tomáš et al. *Kriminologie*. 5., aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-554-5.

HAAPASALO, Jaana. Sensation seeking and Eysenck's personality dimensions in an offender sample. *Personality and Individual Differences*. 1990, roč. 11, č. 1, s. 81–84. ISSN 01918869. DOI: 10.1016/0191-8869(90)90171-M

HARSA, Pavel, Ilja ŽUKOV a Ladislav CSÉMY. Možnosti posuzování a měření agresivity u psychiatrických pacientů pomocí osobnostních dotazníků. *Česká a slovenská psychiatrie*. 2008, roč. 104, č. 8, s. 405–411. ISSN 1212-0383.

HERETIK, Anton. *Zlo: spomienky súdneho znalca*. Banská Bystrica: Ikar, 2015. ISBN 978-80-551-4265-4.

HOLCR, Květoň. *Kriminologie*. Praha: Leges, 2009. ISBN 978-80-87212-27-1.

HOLEČEK, Václav, Jana MIŇHOVÁ a Pavel PRUNNER. *Psychologie pro právníky*. 2. vydání. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-7380-065-9.

HORVATH, Paula a Marvin ZUCKERMAN. Sensation seeking, risk appraisal, and risky behavior. *Personality and Individual Differences*. 1993, roč. 14, č. 1, s. 41–52. ISSN 01918869. DOI: 10.1016/0191-8869(93)90173-Z

JELÍNEK, Jiří et al. *Kriminologie*. Praha: Leges, 2021. ISBN 978-80-7502-499-2.

JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. 8. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2022. ISBN 978-80-7502-576-0.

JELÍNEK, Jiří et al. *Trestní právo procesní*. 6. aktualizované vydání. Praha: Leges, 2021. ISBN 978-80-7502-550-0.

JENGIĆ, Vesna Sendula et al. The influence of temperament and character of psychotic individuals on the possibility of committing criminal offences. *Collegium Antropologicum*. 2008, roč. 32, č. 4, s. 1179–1187. ISSN 0350-6134.

JUNG, Carl Gustav. *Výbor z díla. Sv. I, Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. 2. vydání. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. ISBN 978-80-85880-14-4.

KOUDELKOVÁ, Anna. *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Pub, 1995. ISBN 978-80-7187-022-7.

KOUKOLÍK, František. *Sociální mozek*. Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2867-7.

KOUKOLÍK, František a Jana DRTILOVÁ. *Vzpouora deprivantů: nestvůry, nástroje, obrana*. Praha: Galén, 2006. ISBN 978-80-7262-410-2.

LAGRANGE, Teresa C. a Robert A. SILVERMAN. Low self-control and opportunity: Testing the general theory of crime as an explanation for gender differences in delinquency. *Criminology*. 1999, roč. 37, č. 1, s. 41–72. ISSN 0011-1384, 1745-9125. DOI: 10.1111/j.1745-9125.1999.tb00479.x

LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. 4. vydání. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-2866-0.

LENNOX, Charlotte a Mairead DOLAN. Temperament and character and psychopathy in male conduct disordered offenders. *Psychiatry Research*. 2014, roč. 215, č. 3, s. 706–710. ISSN 1872-7123. DOI: 10.1016/j.psychres.2014.01.019

MAREŠOVÁ, Alena. Delikventi z pohledu kriminologa. *Trestní právo*. 1998, roč. III., č. 10, s. 21–24. ISSN 1211-2860.

MAREŠOVÁ, Alena. Delikventi z pohledu kriminologa (o pojmech užívaných v kriminologii, o řešených problémech a získaných poznatcích). *Trestní právo*. 1998, roč. III., č. 3, s. 7–16. ISSN 1211-2860.

MAREŠOVÁ, Alena. *Sociálně patologické jevy u mládeže a návrh opatření k omezení jejich vzniku*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1997. ISBN 978-80-86008-34-9.

MAREŠOVÁ, Alena et al. *Kriminální recidiva a recidivisté: (charakteristika, projevy, možnosti trestní justice)*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. ISBN 978-80-7338-119-6.

MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. *Mládež a delikvence: Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. 3. aktualizované vydání. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-825-8.

MATTSSON, Åke et al. Plasma Testosterone, Aggressive Behavior, and Personality Dimensions in Young Male Delinquents. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1980, roč. 19, č. 3, s. 476–490. ISSN 00027138. DOI: 10.1016/S0002-7138(09)61065-7

MCMARTIN, Jim. *Personality psychology: a student-centered approach*. 2. vydání. Los Angeles: SAGE Publications, Inc, 2017. ISBN 978-1-4833-8525-9.

MEDNICK, Sarnoff A., William F. GABRIELLI a Barry HUTCHINGS. Genetic Influences in Criminal Convictions: Evidence from an Adoption Cohort. *Science*. American Association for the Advancement of Science, 1984, roč. 224, č. 4651, s. 891–894. DOI: 10.1126/science.6719119

MIŇHOVÁ, Jana. *Psychopatologie pro právníky*. 3., rozšířené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006. ISBN 978-80-86898-70-4.

MOFFITT, Terrie E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*. 1993, roč. 100, č. 4, s. 674–701. ISSN 1939-1471, 0033-295X. DOI: 10.1037/0033-295X.100.4.674

MUSIL, Jan, Zdeněk KONRÁD a Jaroslav SUCHÁNEK. *Kriminalistika*. 2., prep. a doplněné vyd. Praha: C. H. Beck, 2005. Beckovy mezioborové učebnice. ISBN 978-80-7179-878-1.

NAKONEČNÝ, Milan. *Psychologie osobnosti*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2021. ISBN 978-80-7553-886-4.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, 2020. ISBN 978-80-7553-842-0.

NETÍK, Karel. *Několik poznámek k problému tzv. agresivity*. Praha: Academia, 2003.

NETÍK, Karel a Stanislav HÁJEK. *Psychologie v právu: úvod do forenzní psychologie*. Praha: C.H. Beck, 1997. Beckova skripta. ISBN 978-80-7179-177-5.

NOVOTNÝ, Oto, Josef ZAPLETAL, et al. *Kriminologie*. 3. přepracované vydání. Praha: ASPI - Wolters Kluwer, 2008. ISBN 978-80-7353-376-8.

OLESON, James C. *Criminal genius: a portrait of high-IQ offenders*. Oakland: University of California Press, 2016. ISBN 978-0-520-95809-8.

PAVLOVSKÝ, Pavel. *Soudní psychiatrie a psychologie*. 4. aktualizované vydání. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-4332-5.

POLIŠENSKÁ, Veronika A. Popis osobnosti pachatele trestného činu vloupání dle Cloningerova dotazníku temperamentu a charakteru. *Československá psychologie*. 2009, roč. 53, č. 6, s. 545–555. ISSN 0009-062X.

POLIŠENSKÁ, Veronika A., Sylvie KOUBALÍKOVÁ a Michaela BOROVSANÁ. Inteligence a agresivita pachatelů majtkové trestné činnosti. *Československá psychologie*. 2012, roč. 56, č. 6, s. 574–583. ISSN 0009062X.

PORADA, Viktor. *Kriminalistika: (teorie, metody, metodologie)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2014. ISBN 978-80-7380-490-9.

PRAŠKO, Ján. *Poruchy osobnosti*. 2. vydání. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-558-5.

RABOCH, Jiří a Petr ZVOLSKÝ. *Psychiatrie*. 1. vydání. Praha: Galén - Karolinum, 2001. ISBN 978-80-7262-140-8.

RIEGEL, Karel D., Kamil KALINA a Ondřej PĚČ. *Poruchy osobnosti v 21. století. Diagnostika v teorii a praxi*. Praha: Portál, 2020. ISBN 978-80-262-1596-7.

- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 4. doplněné vydání. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1783-1.
- ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie osobnosti. Obor v pohybu*. 6., rev. dopl. vyd. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-3133-9.
- SCHLESINGER, Louis B. Classification of Antisocial Behavior for Prognostic Purposes: Study the Motivation, Not the Crime. *The Journal of Psychiatry & Law*. 2004, roč. 32, č. 2, s. 191–219. ISSN 0093-1853, 2163-1794. DOI: 10.1177/009318530403200204
- ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní zákoník I, Obecná část (§ 1 až 139): Komentář*. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012. ISBN 978-80-7400-428-5.
- ŠÁMAL, Pavel et al. *Trestní právo hmotné*. 9. přepracované vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2022. ISBN 978-80-7598-764-8.
- ŠČERBA, Filip et al. *Trestní zákoník: komentář*. Praha: C. H. Beck, 2020. ISBN 978-80-7400-807-8.
- THOROVÁ, Kateřina. *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0714-6.
- URBANOVÁ, Martina, Miloš VEČEŘA, et al. *Ženská delikvence: teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2004. 283. ISBN 978-80-210-3608-6.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychologie osobnosti*. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1832-6.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Současná psychopatologie pro pomáhající profese*. 1. vydání. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0696-5.
- VÁLKOVÁ, Helena, Josef KUČTA, Jana HULMÁKOVÁ, et al. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 3. vydání. Praha: C.H. Beck, 2019. Beckovy mezioborové učebnice. ISBN 978-80-7400-732-3.
- VEČERKA, Kazimír et al. *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004. ISBN 80-7338-033-1.
- VEČERKA, Kazimír et al. *Ohrožená mládež mezi prevencí a represí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. ISBN 978-80-7338-118-9.
- VEČERKA, Kazimír, Jana HULMÁKOVÁ a Markéta ŠTĚCHOVÁ. *Mladiství v procesu poruchové socializace*. 1. vydání. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. ISBN 978-80-7338-184-4.
- VETEŠKA, Jaroslav a Slavomil FISCHER. *Psychologie kriminálního chování: vybrané otázky etiologie, andragogické intervence a resocializace*. Praha: Grada, 2020. ISBN 978-80-271-0731-5.
- VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, eds. *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. 1. vydání. Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-247-5775-9.

ZÁHORSKÁ, Jindřiška. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-236-2.

ZEMAN, Petr. *Uživatelé drog ve vězení: hodnocení účinnosti terapeutických programů*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2019. ISBN 978-80-7338-178-3.

ZOUBKOVÁ, Ivana et al. *Kriminologický slovník*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. ISBN 978-80-7380-312-4.

2. Seznam použitých internetových zdrojů

APA Resolution on Violent Video Games. In: *apa.org* [online] [cit. 15. 2. 2023]. Dostupné z: <https://www.apa.org/about/policy/resolution-violent-video-games.pdf>

Kriminalita - Policie České republiky. In: *policie.cz* [online] [cit. 6. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>

MKN-10 klasifikace. In: *mkn10.cz* [online] [cit. 21. 12. 2022]. Dostupné z: <https://mkn10.uzis.cz/>

Specializované oddělení, Vězeňská služba České republiky. In: *vscr.cz* [online] [cit. 7. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-straz-pod-ralskem/sekce/specializovane-oddeleni>

Statistické přehledy kriminality za rok 2022. Analýza stavu a vývojových trendů. In: *policie.cz* [online] [cit. 30. 4. 2023]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2022.aspx>

Statistiky kriminality - dokumenty - Ministerstvo vnitra České republiky. In: *mvcr.cz* [online] [cit. 6. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-kriminality-dokumenty.aspx>

The Project Gutenberg eBook of Criminal Man, According to the Classification of Cesare Lombroso, by Gina Lombroso-Ferrero. In: *gutenberg.org* [online] [cit. 18. 12. 2022]. Dostupné z: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/29895/pg29895-images.html>

Vnitřní řád pro odsouzené ve Věznici Stráž pod Ralskem. In: *vscr.cz* [online] [cit. 13. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/straz-pod-ralskem/ostatni/vnitni-rad/vnitni-rad-pro-odsouzene-ve-veznici-straz-pod-ralskem-2.pdf>

3. Seznam použitých právních předpisů

Zákon č. 418/2011 Sb., o trestní odpovědnosti právnických osob a řízení proti nim

Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)

Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník

4. Seznam použité judikatury

Rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 7. 6. 1978, sp. zn. 11 Tz 21/78, č. 17/1979 Sb. rozh. tr.

Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 19. 3. 1968, sp. zn. 11 Tz 13/68, č. 7/1968 Sb. rozh. tr.
Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27. 9. 2006, sp. zn. 8 Tdo 1069/2006, č. 19/2007 Sb. rozh. tr.
Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 30. 5. 2012, sp. zn. 30 Cdo 971/2012, C 1209

Problematika osobnosti pachatele v kriminologii

Abstrakt

Ústředním tématem této diplomové práce je osobnost pachatele v kriminologii. Jedná se o problematiku velmi komplexní, která čerpá z teoretických i praktických poznatků mnoha vědních oborů. Osobnost člověka vzniká spolupůsobením obrovského množství vlivů, a nejinak je tomu i u pachatele. Cílem práce je představit osobnost pachatele jako tzv. biopsychosociální fenomén. Činitele, které se na jeho utváření podílejí, lze totiž systematicky roztrždit dle svého původu do sféry biologické, psychologické a sociální, čemuž odpovídá i rozdělení kapitol v textu diplomové práce.

S ohledem na název práce pojednává první kapitola o kriminologii jako vědě, a to s bližším zaměřením na aspekty provázané s pachatelem a jeho osobností.

Druhá kapitola rozebírá odlišné pojetí pachatele, s nímž se lze setkat v naukách trestního práva hmotného, trestního práva procesního a v kriminologii. Rovněž blíže popisuje podstatné pojmy vyskytující se v souvislosti s pachatelem, jako jsou např. věk, nepřičetnost či duševní porucha.

Klíčovou kapitolou je kapitola třetí, zaměřená na osobnost pachatele a důležité faktory formující jeho osobnost. První podkapitola se zabývá biologickými faktory (jako jsou pohlaví nebo věk) a vlivem dědičnosti. Druhá podkapitola podrobněji rozebírá psychologické aspekty člověka, strukturu a jednotlivé složky osobnosti člověka. Třetí podkapitola přibližuje činitele pocházející ze sociálního prostředí (např. vliv rodiny, vrstevníků nebo vzdělání). Čtvrtá podkapitola kombinuje poznatky o obdobně spáchaných trestných činech a uvádí základní, obecné typologie pachatelů.

Z prezentovaných informací mohou čerpat všechny osoby či instituce přicházející do kontaktu s delikventy: soudci, Policie České republiky, státní zástupci, obhájci, soudní znalci, sociální pracovníci, psychologové, psychiatři a další.

Klíčová slova: pachatel, osobnost, faktory

The Issue of an Offender's Personality in Criminology

Abstract

The central theme of this master's thesis is the offender's personality in criminology. The issue is very complex as it draws from theoretical and practical knowledge of many fields of science. Offender's personality arises from interaction of a vast amount of factors. The aim of the thesis is to introduce the offender's personality as the so-called biopsychosocial phenomenon. The variables that are involved in its formation can be sorted systematically according to their origin into a biological sphere, psychological sphere and social sphere, which corresponds to the division of the chapters in the text of the master's thesis.

With respect to the name of the thesis, the first chapter is discussing criminology as a science, with closer focus at aspects associated with the offender and its personality.

The second chapter analyzes different concepts of an offender that can be encountered in the doctrines of substantial criminal law, procedural criminal law and criminology. It also further describes essential terms that occur in connection with an offender, such as age, insanity or mental illness.

The main chapter is the third chapter focused on the offender's personality and important factors that are to shape its personality. The first subsection introduces biological factors (such as gender or age) and the effect of heredity. The second subsection analyzes psychological aspects of a person in detail, structure and individual elements of a person's personality. The third subsection brings a closer look at factors arising from social environment (for example the influence of a family, peers or education). The fourth subsection combines knowledge of similarly committed criminal acts and it states fundamental and general typologies of offenders.

Every person or institution coming into contact with delinquents (judges, Police of the Czech Republic, prosecutors, attorneys, forensic experts, social workers, psychologists, psychiatrists and so on) can draw from presented information.

Key words: offender, personality, factors